

ΜΟΝΟΘΕΪΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΜΟΝΟΘΕΪΣΜΟΣ
Η ΠΕΡΙ ΘΕΟΥ ΙΔΕΑ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥΣ
(ΕΙΣ ΤΗΝ ΝΕΩΤΕΡΑΝ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΚΗΝ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΝ)

Υ Π Ο

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Γ. ΔΑΚΟΥΡΑ

Δρος Θεολ. - Dr. Phil.

Ἀναπληρωτοῦ Καθηγητοῦ τῆς Συγκριτικῆς Θρησκευολογίας
τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ἡ ἀναζήτησις τῆς προελεύσεως καὶ τῆς πηγῆς τῆς Θρησκείας συνέβαλεν εἰς τὴν διατύπωσιν ἐκ μέρους εἰδημόνων πολλῶν θεωριῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποκλίνουν μεταξύ των, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἕκαστος ἐρευνητῆς λαμβάνει ἰδίαν θέσιν ἀναλόγως πρὸς τὴν κοσμοθεωρίαν του περὶ προελεύσεως τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ ἀποδεχόμενοι τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἀγίας Γραφῆς θεωροῦν ὡς ἀσφαλῆ καὶ βεβαίαν τὴν μαρτυρίαν τῆς βιβλικῆς διηγήσεως, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος, ἐπομένως καὶ ἡ θρησκεία του, ἀνάγει τὴν προέλευσίν του εἰς τὸν Θεὸν καὶ Δημιουργόν του. Ἡ εἰδωλολατρία, κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πώσεως, αἱ συνέπειαι τῆς ὁποίας ἦτο ἡ ἀμαρτωσις τῆς εἰκόνος περὶ Θεοῦ καὶ τῆς Θρησκείας. Οἱ ἀπορρίπτοντες τὴν βιβλικὴν διδασκαλίαν ἀκολουθοῦν τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως, γνωστὴν ὑπὸ τὸν ὄρον «*Evolutionismus*». Συμφώνως πρὸς αὐτὴν, καθ' ὃ μέτρον ὁ ἄνθρωπος ἐξελίσσεται, ἐξελίσσεται καὶ ἡ θρησκεία του. Κατὰ συνέπειαν αἱ ἐξελισσόμεναι θρησκευτικαὶ παραστάσεις τοῦ ἀνθρώπου ὠδήγησαν τοῦτον ἐκ τοῦ πολυθεϊσμοῦ εἰς τὸν μονοθεϊσμόν.

Ἐξ ἐπόψεως τῆς Συγκριτικῆς Θρησκευολογίας δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι οἱ ἀκολουθοῦντες τὴν ἐξελικτικὴν θεωρίαν περὶ προελεύσεως τῆς Θρησκείας στηρίζουν τὰς ἀπόψεις των τόσον ἐπὶ τῆς μυθολογίας, ὅσον καὶ ἐπὶ τῆς ἐθνολογίας καὶ τῆς κοινωνιολογίας. Γεγονός, ὅμως, ἀναμφισβήτητον εἶναι, ὅτι ἅπασαι αἱ θεωρίαι αὗται, τόσον τῆς μυθολογίας τῆς φύσεως ὅσον καὶ τῆς προγονολατρίας, τοῦ ἀνιμισμοῦ, τοῦ προανιμισμοῦ, τοῦ μαναδυναμισμού, τοῦ τοτεμισμού καὶ τοῦ πρωτομοθεϊσμοῦ, ἀνήκουν πλέον εἰς τὸ παρελθόν καὶ μόνον ὡς ἀνήκουσαι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Θρησκευολογίας ἀναφέρονται, μὴ δυνηθεῖσαι νὰ

άντισταθούν εις τὴν ὑψηλὴν ἐπιστημονικὴν κριτικὴν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ὑγιοῦς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης τῆς Συγκριτικῆς Θρησκευολογίας.

Μία ἐκ τῶν Θεωριῶν τούτων, ἡ περὶ τοῦ Πρωτομονοθεϊσμοῦ θεωρία, ἀπησχόλησε τοὺς εἰδικούς, ἐθνολόγους καὶ θρησκευολόγους, λίαν ἐντόνως καὶ ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα.

Ἡ θεωρία αὕτη ἐκκινεῖ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ἀρχαιοτάτη ἀνθρωπότης εἶχε γνωρίσει τὴν πίστιν εἰς τὸν Ἐνα Θεόν. Ἡ θεωρία αὕτη ἐκπροσωπούμενη τόσον ὑπὸ τῶν J. F. Lafitau καὶ Andrew Lang, ὅσον καὶ ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ Wilhelm Schmidt, θεωρεῖ τὸν πολυθεϊσμὸν ὡς ἔκπτωσιν ἐκ τοῦ ἑνὸς Θεοῦ καὶ ὡς συνέπειαν τῆς ἀμαρτίας. Ὁ Wilhelm Schmidt ἐπίστευεν, ὅτι βάσει τῶν ἐρευνῶν του περὶ τοὺς πρωτογόνους λαοὺς εἶχεν ἀνακαλύψει μαρτυρίας περὶ τῆς πίστεως τῶν λαῶν τούτων εἰς ἓν «ὑψίστον ὄν». Παρὰ ταῦτα, τὰ «ὑψίστα» ταῦτα «ὄντα» εἰς τοὺς τρόπους ἐμφανισέως των εἶναι λίαν ἀσαφῆ καὶ συγκεχυμένα.

Τὸ σπουδαιότερον ἐξ ὅλων εἶναι ὅτι τὸ «ὑψίστον ὄν», ὁ «ἀνώτερος Θεός», θεωρεῖται ὅτι μετὰ τὴν δημιουργίαν ὠρισμένον πραγμάτων ἀπεμακρύνθη ἐκ τοῦ κόσμου καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἀπολαμβάνει συγκεκριμένης λατρείας, εἰ μὴ μόνον ἐλαχίστων ἐπικλήσεων καὶ προσευχῶν εἰς σπανίας περιπτώσεις.

Αἱ Ἀντιλήψεις αὗται περὶ τοῦ «ὑψίστου Θεοῦ», τοῦ «ὑψίστου ὄντος» ὠδήγησαν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὡς ἀρχικὴ μορφή τῆς Θρησκείας τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὁ μονοθεϊσμός, ὁ ὁποῖος σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ἐκφυλίζεται εἰς πολυδαιμονισμὸν καὶ πολυθεϊσμὸν. Θιασώτης τῆς θεωρίας ταύτης περὶ τοῦ πρωτομονοθεϊσμοῦ ὑπῆρξεν ἐν Ἑλλάδι ὁ μακαριστὸς ἡμέτερος διδάσκαλος ἀείμνηστος Λεωνίδας Φιλιππίδης, ὁ ὁποῖος δι' ἱκανῶν ἐπιστημονικῶν δημοσιεύσεων ὑπεστήριξε τὴν ἀνωτέρω πρωτομονοθεϊστικὴν θεωρίαν, τὴν ὁποίαν ἐχαρκτήρισεν ὡς τὸ μεγαλύτερον θρησκευολογικὸν γεγονός τοῦ αἰῶνος. Ἄν ἡ ἔκφρασις αὕτη εἶναι δικαιολογημένη ἐντὸς τῶν χρονικῶν πλαισίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὰ νεώτερα θρησκευολογικὰ δεδομένα δίδουν ἄλλην εἰκόνα. Ἡ περὶ τοῦ «πρωτομονοθεϊσμοῦ» θεωρία δὲν λαμβάνεται σήμερον σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν. Ἡ ἐθνογραφία ὑπέδειξεν, ὅτι περὶ μᾶς πρωτοθρησκείας δὲν ὑπάρχουν ἱστορικαὶ δηλώσεις καὶ ἀναφοραί, ἐπειδὴ αἱ ἐθνογραφικαὶ μαρτυρίαι οὐδόλως ἐξικνύνται μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ προβληματικὴ τῆς θεωρίας ταύτης περὶ τοῦ πρωτομονοθεϊσμοῦ ἀποτελεῖ τὸ θέμα τῆς μετὰ χεῖρας ἐργασίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπιχειροῦμεν νὰ προσεγγίσωμεν τὸ ὅλον θέμα ἐξ ἐπόψεως καθαρᾶς ἐπιστημονικῆς, εὐελπιστοῦντες ὅτι συμβάλλομεν εἰς τὴν ἐρμηνείαν καὶ

κατανόησιν τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἱστορικῆς πορείας καὶ ἐξελίξεως μιᾶς πολὺ σημαντικῆς θεωρίας καὶ τῆς τύχης τῆς ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἐπιστήμης τῆς Συγκριτικῆς Θρησκειολογίας.

ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Τὸ ὄνομα τοῦ Wilhelm Schmidt εἶναι συνδεδεμένον μετὰ τῆς ἐρεύνης τῶν ἀρχαιοτάτων ἱστορικῶν καταστάσεων τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ θρησκαιοεθνολογικὸν ἔργον του στρέφεται περὶ τοὺς πρωτοπολιτισμούς. Τὸ ἤμισυ τῶν δώδεκα σημαντικῶν τόμων τοῦ ἔργου του, «*Ἡ προέλευσις τῆς περὶ τοῦ Θεοῦ ἰδέας*» (*Der Ursprung der Gottesidee*), διαπραγματεύεται μεταγενεστέρους ποιμενικοὺς λαοὺς. Παρὰ ταῦτα προτάσεις, ὅπως: «*Ὁ πατριαρχικὸς κτηνοτροφικὸς πολιτιστικὸς κύκλος τῶν νομαδικῶν ποιμένων εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προεφυλάχθη ἐκ τῆς Θρησκείας τοῦ ὑψίστου Θεοῦ τῆς πρωτοεποχῆς*», ἀποδεικνύουν τὸν ἀρχικόν του προσανατολισμόν, τὴν κατεύθυνσιν, δηλαδή, πρὸς τὴν ὁποίαν πρωταρχικῶς ἐστράφη τὸ ἐνδιαφέρον του¹. Ὡς ἐκ τούτου, τὸ ὅλον θρησκαιοεθνολογικὸν ἔργον του ἔλαβεν, οὐχὶ ἀνεπιτυχῶς, τὴν ἐπωνυμίαν «*Πρωτομονοθεϊσμός*» (*Urmonotheismus*). Ὁ ἴδιος ὁ Schmidt δὲν ἤκουεν εὐχαρίστως τὸν χαρακτηρισμόν τούτον². Προκειμένου νὰ καταστήσῃ εὐκρινές, ὅτι πρόκειται περὶ μιᾶς ἀποκλειστικῆς εἰκόνας περὶ Θεοῦ δι' ἐθνολογικῶν στοιχείων προετίμα νὰ ὀμιλῇ περὶ τοῦ «*μονοθεϊσμοῦ τοῦ πρωτοπολιτισμοῦ*». Παρὰ ταῦτα, δὲν ἀπουσιάζουν ἐκ τοῦ ἔργου του ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι ἢ ἐπιτρέπουν νὰ ὑποχωρῇ ἡ σημαντικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῆς σχετικῆς καὶ τῆς ἀπολύτου ἱστορικῆς ἡλικίας τῆς ἀνθρωπότητος³, ἢ ἐξαλείφουν ταύτην παντελῶς πρὸς χάριν τῆς τελευταίας.

Διὰ λόγους καθαρῶς ἐρευνητικοὺς παραλαμβάνομεν ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς πρωτομονοθεϊστικῆς θεωρίας του τὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ πολιτιστικοῦ κύκλου καὶ περιοριζόμεθα εἰς τὴν κριτικὴν δύο κυρίων σημείων, ἧτοι: 1. τῆς ἀποδείξεως μιᾶς πίστεως εἰς ἕνα Θεὸν εἰς τοὺς διαφόρους πολιτισμούς, καὶ 2. τῶν θεωρητικῶν συζητήσεων περὶ τῆς εἰδικῆς προελεύσεως αὐτῆς ταύτης τῆς εἰκόνας περὶ Θεοῦ.

1. W. Schmidt, *VS*, 415, 279.

2. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν στενῶν του συνεργατῶν, ἰδίως τοῦ Henninger, ὡς ἐληροφόρησεν ἡμᾶς ὁ ἐν Βόννῃ τῆς Γερμανίας ἀγαπητὸς φίλος καὶ ἐκλεκτὸς συνάδελφος K. Hoheisel.

3. Πρβλ. Fritz Bornemann, *Die Urkultur in der kulturhistorischen Ethnologie. Eine grundsätzliche Studie*, Mödling bei Wien 1937, 17-37.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρέπει νὰ ἀφιερωθῆ ἰκανὸς χῶρος πρὸς ἀνάλυσιν τοῦ μονοθεϊσμοῦ, καθ' ὅσον ἀναλύσεις, αἱ ὁποῖαι ἀφοροῦν εἰς τὴν μέθοδον καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς θύραθεν ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης, εἶναι προσιταὶ ἄνευ περιορισμῶν, ἐνῶ ἡ πρωταποκάλυψις ἐγκαταλείπει τὸ ἔδαφος τῆς Ἐθνολογίας εἰς τρόπον, ὥστε νὰ δύναται τις νὰ ἐπεξεργασθῆ κυρίως τὰς προϋποθέσεις, αἱ ὁποῖαι ὠδήγησαν τὸν Schmidt εἰς αὐτὰς τὰς σκέψεις.

Ἐλάχισται, ὄντως, θρησκευολογικαὶ θεωρίαι προεκάλεσαν τοσοῦτον εὐρείαν ἐπιστημονικὴν ἀντιπαράθεσιν ὡς ἡ περὶ τοῦ Πρωτομονοθεϊσμοῦ θεωρία - διδασκαλία, ἣτις ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ ἱερέως Wilhelm Schmidt καὶ ἐκτίθεται εἰς τὸ ἤδη μνημονευθὲν 12τομον ἔργον του. Ἀξίζει νὰ σημειωθῆ ἐνταῦθα ὅτι ἡ θεωρία αὕτη ἀπέσπασεν ἀνεπιφύλακτον συγκατάθεσιν καὶ συναίνεσιν, προεκάλεσεν, ὅμως, καὶ ὀξεῖαν ἀντίθεσιν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ ἀντικειμενικὸς παρατηρητῆς καὶ ἐρευνητῆς τῆς σήμερον δυσκόλως προσανατολίζεται ἐν μέσῳ τοσαύτης συγχύσεως θέσεων καὶ ἀντιθέσεων, ὅταν μάλιστα αὐταὶ φαίνονται συνήθως ὡς ἐπιφανειακαὶ μόνον ἀποχρώσεις, περὶ τὰς ὁποίας, ὅμως ἐγένοντο σκληροὶ καὶ πολλακίς ἐξοργιστικοὶ ἀνταγωνισμοὶ μεταξὺ τῶν «καθ' ὕλην» εἰδικῶν ἐπιστημόνων⁴.

Εἰς τὴν χώραν μας μόνον ὁ ἀείμνηστος ἡμέτερος Διδάσκαλος Λεωνίδας Φιλιππίδης ἔδειξε τὴν ἀμέριστον συμπαραστάσιν του πρὸς τὴν θεωρίαν του Wilhelm Schmidt περὶ τοῦ Πρωτομονοθεϊσμοῦ. Πρὸς τοῦτο ἐδημοσίευσεν τρεῖς ἐργασίας περὶ τοῦ «*Μονοθεϊσμοῦ ἐν Πολυθεϊσμοῖς*», ἐν αἷς ὁμιλεῖ περὶ: «*τῆς Ἀνακαλύψεως διαυγοῦς καὶ ἀδιδάκτου πίστεως εἰς ἐν ὕψιστον Ὄν παρὰ λαοῖς πρωτογονοτάτοις. - τῆς ἐπὶ ἀδιασεισίων ἐπιστημονικῶν δεδομένων θεωρίας τοῦ W. Schmidt περὶ Πρωτομονοθεϊσμοῦ (Urmonotheismus) καὶ Πρωταποκάλυψεως (Utoffenbarung). - τῆς μεγίστης σημασίας τῆς ἐρεῦνης τοῦ Schmidt διὰ τὴν χριστιανικὴν Θεολογίαν: τῆς ἐπιβεβαιώσεως τῆς*

4. Ὡς παραδείγματα τοιοῦτου εἶδους ἐριστικῶν πραγματειῶν ἀναφέρονται ἐκ τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ W. Schmidt τὰ ἀκόλουθα: W. Schmidt, *MzG* (ἐναντίον τοῦ R. Otto, καὶ δὴ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ἔργον του «*Das Heilige*»), *HTZ* (ἐναντίον τοῦ K. Th. Preuß), *MdP* (ἐναντίον τοῦ C. Clemen). Περαιτέρω ἐναντίον τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ὁ John R. Swanton εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ τοῦ πρωτογόνου Μονοθεϊσμοῦ, ἐν: *Anthropos* 20 (1925), 333-334, *La formation du monothéisme* (ἐναντίον μᾶς διαλέξεως τοῦ R. Pettazzoni), ἐν: *Anthropos* 21 (1926), 269-272. Ἐπεξηγήσις τοῦ ἄρθρου τοῦ Dr. Winthuis, «Einführung in die Vorstellungswelt primitiver Völker», ἐν: *Anthropos* 26 (1931), 323-324.

Ἐκείνη τῆς Βιβλικῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ ἀλαθήτου κύρους αὐτῆς δι' ἀδιασειστων ἐξωδογματικῶν ἀποδείξεων»⁵.

Ἀντιθέτως, ὁ καθηγητὴς Γρηγόριος Ζιάκας θεωρεῖ ὅτι: «Σήμερα, ἂν καὶ ἡ πίστις στὸν “ἀνώτερο” λεγόμενο θεὸ εἶναι ἓνα ἰσχυρότατο τεκμήριο τῆς θρησκευτικότητος τῶν λαῶν τῆς φύσης, ὅμως ἡ ... θεωρία τοῦ “Πρωτομονοθεϊσμοῦ” δὲ λαμβάνεται σοβαρὰ ὑπόψη. Σήμερα ἓνα μέρος τῶν θρησκευσιολόγων δέχεται βέβαια ὅτι οἱ “ἀνώτεροι αὐτοὶ θεοὶ” – πὺ ἀλλωστε βεβαιώνονται ἀπὸ τὴν ἀσφαλῆ ἐρευνα – εἶναι κάτι τὸ πρότερον, ἀλλὰ ἡ ἀποψή τους αὐτὴ διακρίνεται ἀπὸ τὴ θεωρία τοῦ Schmidt, ἀφοῦ γι' αὐτὸν ὁ “ἀνώτερος θεὸς” εἶναι ὁ ὑψιστος θεός, πὺ δὲν ἀποκλείει τὴν ὑπαρξὴ ἄλλων θεῶν»⁶.

Προκειμένου νὰ βοηθήσωμεν τὸν ἀναγνώστη νὰ σχηματίσῃ μίαν εἰκόνα τῆς τότε ἐξημμένης καταστάσεως, παραθέτομεν περιληπτικῶς τὴν ἀκόλουθον κριτικὴν τοῦ Hans Haas: «Ἐν ἡ πρώτη ἤδη ἔκδοσις τοῦ ἔργου τοῦ Wilhelm Schmidt, “Der Ursprung der Gottesidee, Münster 1912”, ἦτο ἐν πεδίον μάχης, τοῦ ὁποῖου τὸ ἔδαφος ἀνέδειξε τὴν ὁσμὴν τοῦ αἵματος τῶν “φονευθέντων”, τῶν ὑπὸ τοῦ W. Schmidt “φονευθέντων”, τὸ αὐτὸ ἰσχύει, καὶ μάλιστα πολὺ περισσότερον, καὶ διὰ τὴν δευτέραν ἔκδοσιν, εἰς τὴν ὁποίαν, ἐνῶ δὲν συγχωρεῖ, συνεχίζει περαιτέρω τὸν ἐργῶδη ἀγῶνά του. Ὁ ἐν Βιέννῃ Καθηγητὴς ὀλοσχερῶς παρεδεδομένος εἰς τὴν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἄνεσιν, ἐν τῷ μεταξὺ γηραιότερος κατὰ μίαν δεκαπενταετίαν, δὲν ἐγένετο κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο εἰς τὸ ἐλάχιστον οὔτε ἡπιώτερος οὔτε ἐπιεικέστερος· ἀκόμη δὲ καὶ ἐναντι ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἀνεπαύθησαν ἐν εἰρήνῃ. Ἐν ἔτει 1926 ἔφερε πρὸς δημοσίευσιν ἀμετάβλητον ὅ,τι ἐν σελίδι 116 ἐξ. καὶ ὑποσημειῶσει 3 εἶχεν ἤδη γράψῃ ἐν ἔτει 1912 ἐναντίον τοῦ W. Bousset ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Ἡ νέα, βεβαίως, ἐναντίον τῶν ἀποθανόντων γραπτὴ διατύπωσις, ἣτις καταχωρίζεται ἐν σελίδι 81, ὑποσημ. 1, τοῦ ἔργου ἐνὸς χριστιανοῦ θεολόγου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ ὄντος καὶ τὸ

5. Πρβλ. Α. Φιλιππίδου, Πρώτη Ἀποκάλυψις καὶ ἀφεταιριακὸς Μονοθεϊσμός. Ἐθνολογικὴ καὶ θρησκευσιολογικὴ ἐπιβεβαίωσις τῆς περὶ τούτων βιβλικῆς ἀληθείας ὑπὸ τοῦ P. Wilhelm Schmidt, S.V.D. (1868-1954), Ἀθῆναι 1955, 10 ἐξ. Τοῦ Αὐτοῦ, Μονοθεϊσμός ἐν πολυθεϊσμοῖς, ἐν Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐξ ἐπόψεως παγκοσμίου καὶ πανθρησκευσιολογικῆς, Ἀθῆναι 1958, 605 ἐξ. Τοῦ Αὐτοῦ, Das Unwiderlegliche der Forschungsergebnisse des verewigten Prof. Dr. Rev. P. Wilhelm Schmidt (καὶ ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει Τὸ ἀπροσμάχητον τῆς θεωρίας τοῦ ἀειμνήστου Rev. Prof. Dr. Wilhelm Schmidt), Athen 1968.

6. Πρβλ. Γρ. Ζιάκα, Θρησκευσιολογία: Ἡ Θρησκευσιολογία τῶν προϊστορικῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν ἀρχαίων λαῶν, Θεσσαλονίκη 1996, 118.

ὁποῖον ἐπιθυμεῖ νὰ γίνουιν καὶ οἱ ἄνθρωποι ἀγαθοὶ καὶ καλοὶ, πρέπει νὰ προξενῆ τρόμον ἀκόμη καὶ εἰς ἓνα μὲ διάφορον πνευματικὸν ἐξοπλισμὸν διανοούμενον. Ἐνῶ ὁ πίναξ ὀνομάτων τῆς πρώτης ἐκδόσεως περιέχει 250 ὀνόματα, ἐκεῖνος τῆς δευτέρας ἐκδόσεως περιέχει διπλάσιον ἀριθμὸν ὀνομάτων. Ἐλάχιστοι ἐκ τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς θεωρίας ταύτης θὰ αἰσθάνωνται εὐτυχεῖς, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν ἐκ μέρους τοῦ W. Schmidt»⁷.

Εἰς τὴν ἡμετέραν ἔρευναν θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἀποφύγωμεν κατὰ τὸ δυνατὸν τοιοῦτου εἶδους πολεμικὴν, ἐπιχειροῦντες νὰ διαφωτίσωμεν τὸ πολυσύνθετον καὶ πολύπλευρον τοῦτο σύμπλεγμα. Ὡς ἐκ τούτου εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον ἀναφερόμεθα εἰς τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα μᾶς ἀπασχολοῦν, παραθέτοντες ὠρισμένα ἱστορικὰ γεγονότα πρὸς εὐχερεστέραν κατανόησιν. Εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον ἀναφερόμεθα εἰς τὰς ἀπόψεις τοῦ W. Schmidt. Εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ τοῦ «Πρωτομονοθεϊσμοῦ» πρὸ τῆς ἀποδοχῆς τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ πολιτιστικοῦ κύκλου. Τὸ τέταρτον κεφάλαιον περιλαμβάνει τὰ περὶ τῆς «Πρωταποκαλύψεως» εἰς τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν Θεολογίαν καὶ παρὰ τῷ W. Schmidt. Εἰς τὸ πέμπτον κεφάλαιον ἀναπτύσσονται τὰ περὶ τοῦ ὑψίστου ὄντος καὶ τῆς ἀρχαιοτάτης κοινῆς Θρησκείας κατὰ τὰς ἀπόψεις τοῦ W. Schmidt. Εἰς τὸ ἕκτον ἀναφερόμεθα εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ Schmidt ἐκ μέρους Θεολόγων καὶ Θρησκευολόγων, ἐνῶ εἰς τὸ ἕβδομον, τέλος, γίνεται μία κριτικὴ ἀξιολόγησις τῆς περὶ τοῦ Πρωτομονοθεϊσμοῦ Θεωρίας τοῦ Schmidt.

7. H. Haas, «Rezension W. Schmidt, Der Ursprung der Gottesidee», Münster 1926², ἐν *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft* 82 (1928), 68 ἐξ. Εἰς τὸ ἔργον τοῦ UdG I, 116 ἐξ., Anmerkung 3, λαμβάνει θέσιν ὁ Schmidt ἔναντι μίας διαλέξεως τοῦ τότε ἐν Göttingen διδάσκοντος W. Bousset. Εἰς τὸ τέλος τῆς ὑποσημειώσεως γράφει ὁ Schmidt: «Ἐξ ὅλων τούτων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν μετὰ βεβαιότητος, ὅτι θὰ ἦτο ἀφέλιμον λίαν, ἐὰν καὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς πόλεως Göttingen ἰδρῦετο μία διδακτικὴ ἔδρα Ἐθνολογίας, παρὰ τῇ ὁποίᾳ δὲν θὰ ἐχρειάζοντο νὰ παρακολουθήσουν παραδόσεις μόνον φοιτηταί». Βραδύτερον ὁ Schmidt εἶχεν ἐκφρασθῆ ὁ ἴδιος περὶ τῆς κριτικῆς τοῦ H. Haas, καὶ μάλιστα ἐν UdG VI, σελ. VII: «Φοβοῦμαι ... ὅμως, ἀφ' ὅτου εἶδον διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν τὰς ὑπὸ ἀμφισβήτησιν θέσεις, μήπως οἱ τελευταῖοι, τουτέστιν οἱ κριτικοὶ, δὲν ἔχουν παντελῶς ἄδικον».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

1. Ἑρμηνεία τῶν ὄρων καὶ τῆς προβληματικῆς τῶν.

α. Μονοθεϊσμός εἰς τοὺς κατὰ φύσιν ζῶντας λαούς.

Μὲ τὴν ἔκφρασιν «*Μονοθεϊσμός τῶν κατὰ φύσιν ζώντων λαῶν*» ἐννοεῖται ἐν σύμπλεγμα προβλημάτων, τὸ ὁποῖον ἐπιχειροῦμεν ἐν τοῖς ἐπομένοις νὰ ἀποκαλύψωμεν καὶ διαφωτίσωμεν καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ἀκολούθων ἐρωτήσεων: Ὑφίσταται εἶδος τι μονοθεϊσμοῦ εἰς τοὺς σήμερον κατὰ φύσιν ζῶντας λαούς; Γνωρίζουν οὗτοι γενικώτερον ἀνωτέρους θεοὺς ἢ εἶναι μόνον γινώσται μαγείας, δαιμόνων καὶ πνευμάτων; Ὑπάρχει παρ' αὐτοῖς ἐν ὕψιστον ὄν χωρὶς νὰ ὑφίστανται ἕτερα εἰσέτι ὄντα κάτωθεν ἢ παραπλεύρως τούτου; Ἡ πίστις καὶ ἡ λατρεία εἰς τὸ ὄν τούτου δικαιολογοῦν τὸν ὄρον μονοθεϊσμός;

Ὅστις ἀναγνωρίζει ἓνα «*Μονοθεϊσμὸν τῶν κατὰ φύσιν ζώντων λαῶν*» ἐν εὐρύτερα ἐννοίᾳ, ὡς τὴν λατρείαν ἐνὸς ὑψίστου ὄντος, δὲν ἐκφράζει δι' αὐτοῦ καμμίαν γνώμην περὶ τῆς προελεύσεως καὶ τῆς γενέσεως τοῦ ὄντος τούτου. Οὗτος ἰσχυρίζεται μόνον, ὅτι κατὰ τὴν γνώμην του ἡ θρησκεία τῶν κατὰ φύσιν ζώντων λαῶν γνωρίζει ἐν τοιοῦτον ὄν, ἔστω καὶ ἂν δύνатаι τούτου νὰ ἔχη οἰανδήποτε ἀρχὴν καὶ προέλευσιν.

β. Πρωτομονοθεϊσμός.

Ἐν ὅλως διόλου ἄλλο σύμπλεγμα προβλημάτων περιλαμβάνει ὁ ὄρος «*Πρωτομονοθεϊσμός*»⁸. Τὸν ὄρον ἐπιχειροῦμεν νὰ προσεγγίσωμεν δι' ὠρισμένων ἐρωτήσεων: Ποία εἶναι ἡ προέλευσις τῆς θρησκείας; Ὑφίσταται ἐξ ἀρχῆς ἡ πίστις εἰς ἓν πλῆθος θεῶν ἢ ἡ πίστις εἰς ἓν ἰσχυρὸν «*θεῖον*» ἢ ἡ πίστις εἰς ἓνα Θεόν; Ὅστις ἀντιπροσωπεύει ἢ ἀποδέχεται ἓνα τοιοῦτον πρωτομονοθεϊσμὸν ἔχει τὴν πεποίθησιν, ὅτι τὴν ἀρχὴν τῆς θρησκείας ἐδημιούργησεν ἡ πίστις εἰς ἓνα Θεόν. Ὁ ἀποδεχόμενος ἓνα τοιοῦτου εἶδους πρωτομονοθεϊσμὸν οὐδεμίαν θέσιν λαμβάνει ἐναντι τῆς ἐρωτήσεως περὶ τοῦ πῶς ἀνεψῆ ὁ

8. J. Götz, «Der Ursprung der Gottesidee und sein Verfasser», ἐν *Orientierung* 21 (1957), 228.

πρωτομονοθεϊσμός ούτος, τουτέστι διὰ λογικῶν - αιτιολογικῶν συλλογισμῶν (ὅπως ισχυρίζεται ὁ Andrew Lang) ἢ διὰ μιᾶς ὑπερφυσικῆς ἀποκαλύψεως (ὅπως ισχυρίζεται ὁ W. Schmidt). Ὅστις ὑποθέτει ἕνα Πρωτομονοθεϊσμόν, πολὺ ἐλάχιστα ἀποφαίνεται, ἐπίσης, περὶ τοῦ ἂν ὑφίστανται ἢ ὄχι ἴχνη τούτου εἰς τοὺς σήμερον κατὰ φύσιν ζῶντας λαούς.

γ. Πρωταποκάλυψις.

Ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρον «Πρωταποκάλυψις», ἐννοεῖ δι' αὐτοῦ ἕνα καθωρισμένον τρόπον γενέσεως τῆς πρωίμου θρησκείας, ὅτι δηλ. αὕτη προήλθεν οὐχὶ διὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, ἢ ὁποία καὶ καθίσταται πάντοτε κατανοητῆ, ἀλλ' ἀκριβῶς δι' ἀποκάλυψεως. Ὁ ὄρος «Πρωταποκάλυψις» ἐπεξηγεῖ ἐγγύτερον τὸν ὄρον «Πρωτομονοθεϊσμός» εἰς πραγματικὴν χρῆσιν, τουτέστιν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν προέλευσίν του. Ἐπομένως, δύναται τις νὰ εἶναι πλήρως πεπεισμένος περὶ τῆς πραγματικότητος ἐνὸς πρωτομονοθεϊσμοῦ, χωρὶς νὰ προϋποθέτῃ μίαν πρωταποκάλυψιν. Ἀμφότεροι οἱ ὄροι οὗτοι οὐδόλως δηλώνουν κατὰ βάσιν, ὅτι δύναται καὶ σήμερον εἰσέτι νὰ εὑρεθοῦν ἀντίστοιχα ὑπολείμματα ἢ ὅτι τοῦτο ἔχει παρατηρηθῆ ἀκριβέστερον εἰς τοὺς κατὰ φύσιν ζῶντας λαούς⁹.

Ἄν ἠθέλαμεν νὰ ἐντάξωμεν εἰς αὐτὸ τὸ σχῆμα τὴν θεωρίαν τοῦ W. Schmidt, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὰ ἑξῆς: ὁ W. Schmidt ἐκκινεῖ ἐξ ἐνὸς Μονοθεϊσμοῦ τῶν σήμερον κατὰ φύσιν ζῶντων λαῶν, εἰς τὸ ὁποῖον, χωρὶς κἂν νὰ εἶναι ἀναγκαῖον, ἀποδίδει μίαν ὠρισμένην σχετικότητα διὰ τὴν ἀπάντησιν τῆς ἐρωτήσεως περὶ προελεύσεως τῆς θρησκείας· εἰς αὐτὸν τὸν μονοθεϊσμόν ἔχουν διατηρηθῆ τὰ ἴχνη ἐνὸς πρωτομονοθεϊσμοῦ. Ὁ W. Schmidt δὲν παραμένει ἐδῶ· ἀνάγει τὸν πρωτομονοθεϊσμόν εἰς μίαν πρωταποκάλυψιν. Ἐπειδὴ, ἐξ ἐπόψεως θρησκευολογικοῦ εὐρήματος τῶν σήμερον κατὰ φύσιν ζῶντων λαῶν, οὐδὲν ἐκ τῶν δύο τούτων βημάτων προέρχεται ἐκ τοῦ ἑτέρου, κατανοοῦμεν ὅτι ἡ ἀντίθεσις αὕτη πρὸς τὸν W. Schmidt δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ βραδύνη δι' ἀρκετὸν ἀκόμη χρονικὸν διάστημα.

2. Τὸ θρησκευοῖστορικὸν εὐρημα.

α. Αἱ διαφορετικαὶ ἀντιλήψεις τῶν εἰδημόνων.

Ἐὰν τώρα στρέψωμεν τὴν προσοχὴν μας πρὸς τοὺς κατὰ φύσιν ζῶντας λαούς, θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν εἰδημόνων

9. W. Koppers, «Die Uroffenbarung im Lichte der profanen Forschung. Zum Tode von P. Wilhelm Schmidt», ἐν *Hochland* 1954, 383.

υπάρχουν διαφορετικά απόψεις περί της προελεύσεως της θρησκείας των, αλλά και ή περιγραφή των συγκεκριμένων δεδομένων κάθε άλλο παρά όμοφρονος είναι. Έκαστος κρίνει και αξιολογεί τὸ ὑλικὸν ἐκ τῆς σκοπιᾶς του καὶ μόνον. Εἷς ἀπλοῦς μόνον ρεαλιστῆς θὰ ἠδύνατο ἐνταῦθα κατὰ βάσιν νὰ διαβλέψη μίαν ἀντιεπισημονικότητα. Ἐπειδὴ δὲν ὑφίσταται μία ἀπόλυτος καὶ ἀνευ προϋποθέσεων ἄποψις καὶ δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ παραιτηθῶμεν ἐξ ὠρισμένων βασικῶν ἱστορικῶν δεδομένων, ἀναφέρομεν τὴν περιγραφὴν τοῦ Mircea Eliade:

Ἄ Ο Mircea Eliade ἐπεξεργάζεται ὡς πηγὰς τὰ ἐρευνητικὰ ἀποτελέσματα τῶν εἰδημόνων ἐκείνων, οἱ ὅποιοι παρουσιάζουν πολλὰς διαφοράς, φαίνεται δὲ ὅτι αἱ ἀπόψεις του ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐκκινοῦν ἐκ τῶν ἐλαχίστων προϋποθέσεων¹⁰. Ἐκ τοῦ πλήθους ἐκλέγομεν ὠρισμένας ἀραστάσεις ἀνωτέρων θεῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι τυπικαὶ καὶ αἱ ὁποῖαι θὰ πρέπει νὰ ἀποτελέσουν τὸ πρότυπον, ἐνώπιον τοῦ ὀπίδιου θὰ διαφωτισθῇ ἡ ὅλη ἔξις περὶ τοῦ W. Schmidt.

β. «Baiaime» καὶ «Daramulun» εἰς τὴν Νότιον Αὐστραλίαν.

Ἄ Ο «Baiaime», ἡ ὑψίστη θεότης τῶν νοτιοδυτικῶν αὐστραλιανῶν φυλῶν, κατοικεῖ εἰς τὸν οὐρανὸν πλησίον μιᾶς μεγάλης πηγῆς ὑδάτων τοῦ Γαλαξίου καὶ ὑποδέχεται ἐκεῖ τὰς ψυχὰς τῶν ἀθῶων ἀνθρώπων. Κάθεται ἐπὶ κρυσταλλίνου θρόνου. Ἄ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη εἶναι οἱ «υἱοί» του, οἱ δὲ ἀγγελιαφόροι του εὐρίσκονται εἰς τὴν γῆν. Ἄ βροντὴ εἶναι ἡ φωνὴ του, προξενεῖ τὴν βροχὴν καὶ μεταβάλλει οὕτω τὴν γῆν, δίδων εἰς αὐτὴν χρώμα πράσινον καὶ καρποφορίαν. Ἄ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ εἶναι οὗτος καὶ «Δημιουργός», διότι ὁ Baiaime εἶναι «selfcreated» καὶ ἔχει δημιουργήσει τὰ πάντα ἐκ τοῦ μηδενός. Ἄ Ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι θεοί, ἀκούει καὶ βλέπει ὁ Baiaime τὰ πάντα.

Ἄ Ἄλλαι φυλαί, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐγκατεστημένα ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς παραλίας τῆς Αὐστραλίας γνωρίζουν ἐν ὁμοίῳ θεῖον ὄν, τὸ ὁποῖον ὀνομάζουν «Daramulun». Τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι, ὡς καὶ τοῦ Baiaime, ἐσωτερικῆς χρήσεως, διότι ἀνακοινοῦται μόνον εἰς τοὺς μεμνημένους τῆς φυλῆς. Αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά γνωρίζουν τοῦτον μόνον ὡς «πατέρα» καὶ «κύριον». Ἄ Ἐπὶ πλέον τὰ μεγάλα πῆλινα εἰδῶλα τοῦ θεοῦ τούτου ἐπιτρέπεται νὰ ἐπιδεικνύωνται μόνον κατὰ τὴν πορείαν τῶν τελετῶν μυσσεως· μετὰ ταῦτα ἐπιμελῶς συγκεντροῦνται, καταστρέφονται καὶ διαλύονται. Ἄ Ο Daramulun παρέμεινε δι' ὀλίγον χρονικὸν διάστημα ἐπὶ τῆς γῆς καὶ εἰσήγαγε τὰ ἔθιμα τῆς μυσσεως· ὕστερον μετέβη

10. Πρὸβλ. τὰς πολυπληθεῖς βιβλιογραφικὰς μαρτυρίας, ἐν M. Eliade, *Die Religionen und das Heilige. Elemente der Religionsgeschichte*, Salzburg 1954, 534-549.

καὶ πάλιν εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἐκ τῆς νέας του αὐτῆς θέσεως ἐξαποστέλλει τὴν βροχὴν»¹¹.

γ. «Puluga» εἰς τοὺς «Andamanen» τῆς Ἀσίας.

Εἰς τοὺς Ἀνδαμάνους, ἓνα ἐκ τῶν πρωτογόνων λαῶν τῆς Ἀσίας, τὸ ὑψιστον ὄν ὀνομάζεται Πουλούγκα («Puluga»). Οἱ κάτοικοι τὸ σκέπτονται καὶ τὸ φαντάζονται μὲ ἀνθρωπομορφικὰ χαρακτηριστικά. Τοῦτο κατοικεῖ εἰς τὸν οὐρανόν. Φωνὴ του εἶναι ἡ βροντὴ, ἀναπνοή του ὁ ἄνεμος, σημεῖον δὲ τῆς ὀργῆς του ἡ θύελλα, καθ' ὅσον διὰ τῆς ἀστραπῆς καὶ τῆς βροντῆς τιμωρεῖ τοὺς παραβάτας τῶν ἐντολῶν του. Ὁ Πουλούγκα γνωρίζει τὰ πάντα, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας διαγιγνώσκει τὰς σκέψεις τῶν ἀνθρώπων. Ἐδημιούργησε μίαν σύζυγον διὰ τὸν ἑαυτὸν του καὶ ἐγέννησε τέκνα. Πλησίον τῆς μοναρχικῆς ἐν οὐρανοῖς ἔδρας του εὐρίσκονται ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη μετὰ τῶν τέκνων των, τῶν ἀστέρων. Ὅταν ὁ Πουλούγκα κοιμάται, ἐπικρατεῖ ἐπὶ τῆς γῆς ξηρασία, ὅταν βρέχη, τότε σημαίνει ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει κατέλθει ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἀναζητεῖ ἐδέσματα. Ὁ Πουλούγκα ἐδημιούργησεν ἐκτὸς τοῦ κόσμου καὶ τὸν πρῶτον ἀνθρωπον, ὀνόματι «Tomo». Ἡ ἀνθρωπότης ἐπληθύνθη καὶ ἔπρεπεν ὡς ἐκ τούτου ἡ πίστις εἰς τὸν Πουλούγκα νὰ ἐξαπλωθῇ ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐν τούτοις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Tomo ἡ ἀνθρωπότης ἐλησμόνει ὀλονέν καὶ περισσότερον τὸν δημιουργὸν αὐτῆς. Οὕτω, μίαν ἡμέραν ἐνέσκηψεν ἡ ὀργὴ τοῦ Πουλούγκα, καὶ ὁ κατακλυσμὸς ἔθεσε τέλος εἰς τὴν ἀνθρωπότητα μόνον τέσσαρα πρόσωπα ἐσώθησαν. Ὁ Πουλούγκα ἐλυπήθη τοὺς τέσσαρας τούτους ἐναπομείναντας, ἀλλὰ κατ' ἐπανάληψιν οἱ ἄνθρωποι ἀπεδεικνύοντο ἀπειθεῖς καὶ πείσμονες. Ἀφοῦ ὁ Πουλούγκα ὑπέμνησεν εἰς αὐτοὺς τὰς ἐντολάς του διὰ τελευταίαν φορὰν ἀπῆλθε. Ἐκτοτε οἱ ἄνθρωποι οὐδέποτε τὸν ἐπανεῖδον. Μὲ τὸν μῦθον τοῦτον περὶ τῆς ἀπομακρύνσεως - ἀποχωρήσεως τοῦ Θεοῦ σχετίζεται ἡ ἔλλειψις οἰασδήποτε λατρείας¹².

δ. «Temaugel» εἰς τὴν γῆν τοῦ πυρός.

Εἰς τοὺς «Selknam», τοὺς κατὰ νομάδας ζῶντας κυνηγοὺς τῆς Γῆς τοῦ Πυρός, ὁ Θεὸς ἔχει τὸ ὄνομα «Temaugel», ἀλλὰ λόγῳ ἱεροῦ φόβου δὲν προφέρεται τὸ ὄνομά του. Ἀποκαλεῖται συνήθως «κάτοικος τοῦ οὐρανοῦ» καὶ «ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ». Οὗτος εἶναι αἰώνιος, παντογνώστης, παντοδύναμος, δημιουργός, πλὴν ὁμως ἡ δημιουργία

11. M. Eliade, *Die Religionen und das Heilige*, ἐνθ' ἄνωτ., 65.

12. M. Eliade, ἐνθ' ἄνωτ., 68.

ἐγένετο ὑπὸ μυθικῶν προγόνων, οἱ ὅποιοι, ὡς πρὸς τὴν προέλευσίν των, ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ τούτου πρὶν ἢ οὗτος ὑποχωρῶν περιορισθῆ ὀπισθεν τῶν ἀστέρων. Τώρα ὁ Θεὸς ἔχει ἀπομακρυνθῆ ἐκ τῶν ἀνθρώπων καὶ δὲν συμμετέχει εἰς τὰ ἐγκόσμια καὶ ἐπίγεια πράγματα. Δὲν ὑπάρχουν εἰκόνες καὶ ἀγάλματα. Δὲν ὑπάρχουν, ἐπίσης, ἱερεῖς. Ὁ Τεμάουκελ εἶναι ὁ πρωτουργὸς τῶν ἠθικῶν νόμων, εἶναι δικαστὴς καὶ ἐν τέλει κύριος τῆς εἰμαρμένης. Προσευχαὶ δὲν ἀπευθύνονται ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων πρὸς αὐτὸν εἰ μὴ μόνον εἰς περιπτώσεις ἀσθενείας. Θυσιαστήρια δῶρα προσφέρονται πρὸς αὐτὸν ἰδιαίτερος εἰς περιπτώσεις καταστροφῶν»¹³.

3. Ἡ ἔρευνα τῆς θρησκείας τῶν κατὰ φύσιν ζώντων λαῶν.

α. Αἱ ἀρχαί.

Ἐπὶ τοῦ 16ου αἰῶνος αἱ ἀνακαλύψεις νέων χωρῶν καὶ λαῶν προεκάλεσαν τεραστίαν διεύρυνσιν τῆς εἰκόνας τοῦ κόσμου. Ἡ γνωριμία μὲ μὴ χριστιανικὰς θρησκείας, ἰδιαίτερος δὲ μὲ ἐκείνας τῶν κατὰ φύσιν ζώντων λαῶν, ἤρχισαν νὰ καθιστοῦν εἰς τοὺς θεολογικοὺς κύκλους λίαν ἐπίκαιρον τὴν ἐρώτησιν περὶ τῆς σωτηρίας τῶν μὴ χριστιανικῶν τούτων λαῶν. Τὰς ἀληθείας, τὰς ὁποίας ἀνεκάλυπτε τις εἰς τὰς θρησκείας ταύτας, δὲν τὰς ἀνήγαγε πλέον εἰς τὴν βιβλικὴν ἀποκάλυψιν οὔτε τὰς ἐνέτασεν εἰς τὰ πλαίσια τῆς διδασκαλίας περὶ «σπερματικοῦ λόγου». Πολὺ περισσότερον εὗρισκέ τις εἰς τὴν παράστασιν μᾶς «πρωταποκαλύψεως» καὶ ἐνδὸς «πρωτομονοθεϊσμοῦ» μίαν ἀπολογητικὴν βᾶσιν καὶ ἀρχήν¹⁴. Ὁ Joseph Francois Lafitau (1670-1740) εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν πατὴρ τῆς θεωρίας περὶ τοῦ Πρωτομονοθεϊσμοῦ¹⁵. Ὁ Ἰησοῦιτης οὗτος ἱεραπόστολος ἐδημοσίευσεν εἰς τὸν Καναδᾶν τὸ ἔτος 1724 δίτομον ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον: «*Moeurs des sauvages Amériquains comparées aux moeurs des premiers temps*», εἰς τὸ ὁποῖον «ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνιχνεύσῃ εἰς τὰς θρησκείας τῶν Ἰνδιάνων μαρτυρίας δι' ἕνα εἰς τὸ παρελθὸν μονοθεϊσμόν, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν

13. M. Eliade, *ἔνθ' ἀνωτ.*, 69.

14. Πρὸβλ. N. Hötzel, *Die Uroffenbarung im französischen Traditionalismus*, München 1962, 11, 17 ἔξ. Περὶ τοῦ αὐτοῦ προβλήματος ἰδὲ J. Heislbertz, «Uroffenbarung», ἐν *LthK*², X, 565, E. Gössmann, «Fundamentaltheologie und Apologetik», ἐν *Was ist Theologie?*, München 1966, 35 Anmerkung 16.

15. W. E. Mühlmann, «Das Problem des Urmonotheismus», ἐν *Theologische Literaturzeitung* 78 (1953), 718.

μετέπειτα εποχήν διεφθάρη λόγω τῆς ἀμαρτίας καὶ ἀγνοίας»¹⁶.

Κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 18ου αἰῶνος ὁ Βολταίρος ἦτο ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τόσον ἐναντίον τοῦ Rousseau (διὰ τὸ ἔργον του «*Emile*», 1764) ὅσον καὶ τοῦ Hume διὰ τὸ ἔργον του «*The Natural History of Religion*», 1757) τὰ ἐξῆς: «*Ἐγώ, ἀντιθέτως, τολμῶ νὰ σκεφθῶ, ὅτι οὕτως ἤρχισέ τις νὰ πιστεῦῃ εἰς ἓνα μοναδικὸν Θεὸν καὶ ὅτι ἐν συνεχείᾳ ἡ ἀνθρωπίνη ἀδυναμία ὠδήγησεν εἰς τὸ νὰ ὑποθέτῃ τις διαφόρους θεοὺς*»¹⁷.

Εἷς πρωτομονοθεϊσμός ὑπεστηρίχθη, ἐπίσης, βραδύτερον καὶ ὑπὸ τοῦ Schelling: «*Ὅχι! Ἀπὸ τοιαύτην ἀθλιότητα δὲν προήλθεν ἡ ἀνθρωπότης, ἡ μεγαλειώδης πορεία τῆς ἱστορίας εἶχε μίαν ὄλως διάφορον ἀρχήν, ὁ βασικὸς τόνος εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων ἔμενε πάντοτε ἐκεῖνος ὁ μέγας Εἷς, ὁ ὁποῖος δὲν ἐγνώρισεν ὁμοίον του, ὁ ὁποῖος πληροῖ πράγματι οὐρανὸν καὶ γῆν, τουτέστι τὰ πάντα*»¹⁸.

Ἐξ ἄλλου, ὁ August Comte συνέλαβε τὸν ὄρον «*Fetichismus*», ὁ ὁποῖος τὸ ἔτος 1760 εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς τὴν Θρησκειολογίαν ὑπὸ τοῦ Charles de Brosses¹⁹ εἰς τὸ ἔργον του: «*Du culte des dieux fétiches ou parallèle de l' ancienne religion de l' Egypte avec la religion actuelle de la Nigritié*». Ὁ Comte ἐβλεπεν εἰς τὸν Φετιχισμόν τὴν πρώτην βαθμίδα τῆς Θρησκείας, μετὰ τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ πολυθεϊσμός καὶ ὁ μονοθεϊσμός. Δὲν ἔλλειψαν, ὅμως, καὶ φωναὶ ἐπιστημόνων, οἱ ὁποῖοι παρέμειναν σταθεροὶ εἰς τὸν Πρωτομονοθεϊσμόν ἢ εἰς μίαν τροποποιημένην μορφήν του, τὸν Ἐνοθεϊσμόν. Τοῦτο ἔπραξεν ὁ Max Müller ἐν ἀναφορᾷ καὶ συσχετισμῶ πρὸς τὸν Schelling²⁰, ἐνῶ ἀπὸ πλευρᾶς τῶν δύο γερμανῶν Ρωμαντικῶν Otfried Müller καὶ Friedrich Creuzer παρατηρεῖται μία σύνδεσις πρὸς τὸν Andrew Lang²¹.

16. W. Holsten, «*Monotheismus und Polytheismus: I. Religionsgeschichtlich*», ἐν *RGG*³, IV, 1109. Περαιτέρω πρβλ. N. Söderblom, *Das Werden des Gottesglaubens*, Leipzig 1926², 2 ἔξ., W. Schmidt, *UdG I*, 248 ἔξ. καὶ *HVR*, 31.

17. Ἡ παραπομπὴ κατὰ τὸν R. Pettazzoni, *Der Allwissende Gott*, Frankfurt 1960, 109. Πρβλ. ἐπίσης τοῦ Αὐτοῦ, «*Monotheismus und Polytheismus: I. Religionsgeschichtlich*», ἐν *RGG*², IV, 185, καὶ N. Hötzel, *Die Uroffenbarung*, ἐνθ' ἀνωτ., 16 ἔξ.

18. «*Philosophie der Myrthologie*», ἐν *Schriften* 1856, XI, 178, Πρβλ. H. Kühn, *Das Problem des Urmonotheismus. Akademie der Wissenschaften und Literatur, Mainz. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse*, Jahrgang 1950, Nr. 22, Wiesbaden 1950, 5.

19. Πρβλ. Tiele - Söderblom, *Kompedium der Religionsgeschichte*, Berlin (1876, 1880) 1931, 27.

20. W. Schmidt, *HVR*, 38-40.

21. W. Schmidt, *HVR*, 34-36.

Ἄνευ περαιτέρω ἀναφορᾶς εἰς τὰς θέσεις καὶ ἄλλων ἐπιστημῶν, ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἀναφερθῶμεν εὐθύς εἰς τὸν E. B. Tylor καὶ τὴν διδασκαλίαν του, διὰ τῆς ὁποίας ἐνδιεφέρετο νὰ ἀποδείξῃ ὡς ἐσφαλμένην τὴν δύσκολον ἀποστολὴν τοῦ Lang, ἀρχικῶς δὲ καὶ τοῦ Schmidt.

β. Edward B. Tylor.

Τὸ ὄνομα τοῦ Tylor εἶναι στενῶς συνδεδεμένον μὲ τὴν θεωρίαν του περὶ τῆς προελεύσεως τῆς Θρησκείας, τουτέστι μὲ τὴν θεωρίαν περὶ τοῦ Ἄνιμισμοῦ («*Animismus*») ²². Ὁ Tylor ἀφωρμήθη ἐκ τοῦ ὅτι ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος εἰς τὰ ὄνειρα, τὰς ὄπτασίας καὶ τὰς ἐκστάσεις ὀφείλει τὴν ἐμπειρίαν, ὅτι ὑπάρχει ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ στερεόν, παθητικὸν σῶμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐν διάφορόν τι τοῦ σώματος τούτου, ἢ ψυχῇ. Μὲ τὴν παρέλευσιν τῶν χρόνων ἐξελίχθη ἢ παράστασις αὕτη περαιτέρω εἰς πίστιν περὶ τῆς διαρκούς καὶ ἐπέκεινα ὑπάρξεως τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον, ὡς καὶ ἡ περιπλάνησις αὐτῆς, ἐξ ὧν προήλθεν ἡ φροντίς διὰ τοὺς νεκρούς. Ἐπειδὴ ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος ἐθεώρει τὰ πάντα κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἰδικῆς του ἀτομικῆς ὑπάρξεως, ἐπίστευεν ὅτι ὅλα τὰ πράγματα, ὡς καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ σῶμα, κινοῦνται ἢ μᾶλλον προέρχονται ἐξ ἑνὸς σώματος καὶ μιᾶς ψυχῆς. Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐλάτρευε τοὺς προγόνους, οἱ ὅποιοι δὲν εἶχον πλέον σῶμα, ἀνέπτυξε τὴν ἰδέαν περὶ καθαρῶν πνευμάτων, τὰ ὅποια ἠδύνατο κατὰ βούλησιν νὰ καταλαμβάνουν ξένα μεμονωμένα σῶματα· ἐκ τῆς θέσεως ταύτης, ὡς ἐπίστευεν ὁ Tylor, προήλθεν ἡ λατρεία τῆς φύσεως, ἢ ὁποία εἶναι δῆθεν ἡ ἄμεσος προβαθμὶς τοῦ πολυθεϊσμοῦ.

Τὴν προέλευσιν τοῦ μονοθεϊσμοῦ ἐνόμιζεν ὁ Tylor, ὅτι ἠδύνατο νὰ διαπιστώσῃ εἰς τὰ πλαίσια τριῶν διαφορετικῶν δυνατοτήτων, οὕτω πως: 1) Εἰς «*πολυθεϊστικὸς θεὸς*» ὑψώθη ὑπεράνω ὅλων τῶν λαῶν ὡς ὁ ὑψιστος θεός, 2) τὸ πάνθεον διεμορφώθη κατὰ τὸ ὑποδειγματικὸν πρότυπον τῆς ἐπιγείου ἀριστοκρατίας· τὸ ἀνάλογον πρὸς τὸν βασιλέα ἦτο ἡ ὑψίστη θεότης, καὶ 3) τὸ σύμπαν ἐθεωρήθη ὅτι διαπνέεται ἐκ μιᾶς μοναδικῆς ψυχῆς.

Εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ εἰς τὴν προέλευσιν τῶν ὑψηλῶν θεῶν εἰς τοὺς κατὰ φύσιν ζῶντας λαούς, ἠδύνατο ὁ Tylor νὰ ἰσχυρίζεται: «*Εἰς αὐτὰς τὰς φυλάς ἢ διδασκαλίᾳ περὶ μιᾶς ἀνωτάτης θεότητος δημιουργεῖ τὴν καθωρισμένην καὶ ἀναγκαστικὴν συνέπειαν τοῦ Ἄνιμισμοῦ καὶ*

22. Πρὸβλ. W. Schmidt, *UdG* I, 20-24, *HVR*, 71-79, *UAG*, 556. Περαιτέρω ἰδὲ G. Mensching, *Die Religion*, Stuttgart 1959, 157.

συχρόνως μίαν ὁμοιότροπον καθωρισμένην ἀναγκαστικὴν τελείωσιν τῆς πολυθεϊστικῆς θρησκείας»²³.

γ. Andrew Lang.

Ὁ σκώτος δοκιμιογράφος καὶ συγγραφεὺς Andrew Lang (1844-1912) ἦτο ἀρχικῶς μαθητὴς καὶ ὁπαδὸς τοῦ Tylog²⁴. Τὴν ἀντίθεσίν του ἐναντίον τοῦ Max Müller ἀνέπτυσε βασιζόμενος ἐπὶ τῆς θεωρίας περὶ Ἀνιμισμοῦ τοῦ Tylog. Μὲ τὴν παρέλευσιν τῶν ἐτῶν, ὅμως, ἀπεμακρύνθη ἐκ τοῦ Tylog εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὥστε τελικῶς ἐγένετο ὁ ἄσπονδος ἐχθρὸς του. Ἡ αἰτία δι' αὐτὴν τὴν μεταβολὴν του εὗρισκεται εἰς τὸ ὅτι, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐγνώρισεν ἐγγύτερον τὰς ἀπόψεις ἀφοτέρων τῶν γερμανῶν ρωμαντικῶν Creuzer καὶ Müller, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῶν ἐρευνῶν τοῦ ἱεραποστόλου A. W. Howitt ἤκουσε περὶ τοῦ ὑψίστου ὄντος εἰς ὠρισμένας νοτιοαυστραλιανὰς φυλάς, εἰς τὰς ὁποίας ἐκυριάρχουν ὁ Baiame καὶ ὁ Daramulun' ταῦτα ἔθεσαν διὰ τὸν Lang ἐν ἀμφιβολίᾳ τὴν θεωρίαν τοῦ Ἀνιμισμοῦ καὶ δὴ τὴν ἀποκλειστικότητά της. Εἰς τὸ βιβλίον του «*The making of Religion*», London 1898, συνεπλήρωσε τὴν ρῆξίν του μὲ τὸν Ἀνιμισμὸν καὶ προσέφερε τὴν ἰδικὴν του θεωρίαν²⁵.

Ἀφετηρία τοῦ Lang ἦτο ἡ γνώσις, ὅτι τὰ προμνημονευθέντα ἀνώτερα ὄντα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχουν προέλθει ἐκ πνευμάτων²⁶. Οὗτος ἔθετε ὑπὸ κριτικὴν ἀμφισβήτησιν τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἀνιμισμὸς ἐθεώρει τὸ ὑψιστον ὄν ὡς «πνεῦμα» ἐν τῇ ἐννοίᾳ δυτικοευρωπαϊκῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας καὶ σκέψεως, ὅπερ ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει ἦτο δυνατόν νὰ συντρέχη καὶ εἰς τοὺς πρωτογόνους. Ἐναντι τῶν εἰδικῶν ἐκφράσεων τοῦ Tylog περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ μονοθεϊσμοῦ, ὁ Lang ἀντέτεινε τὰ ἑξῆς: «*Αἱ ἀναγκαῖαι κοινωνικαὶ προϋποθέσεις, αἱ ὁποῖαι καθορίζονται ὑπὸ τοῦ Tylog, δὲν ἀνευρίσκονται εἰς τοιαύτας θέσεις, εἰς τὰς ὁποίας ὑπάρχει διάχυτος ἢ πίστις εἰς ἓν ὑψιστον ὄν*»²⁷. Τὸ

23. Ἡ παραπομπὴ κατὰ τὸν W. Schmidt, *HVR*, 75.

24. Πρβλ. W. Holsten, «*Monotheismus und Polytheismus*», ἐνθ' ἀνωτ., 1109, W. Schmidt, *UdG I*, 134 ἐξ., 179 ἐξ., *HVR*, 165-175, *UAOG*, 557, Van der Leeuw, G., «*Die Struktur der Vorstellung des sogenannten höchsten Wesens*», ἐν *ARW*, 29 (1931), 81-84.

25. A. Lang, *The Making of Religion*, London 1902², 1909³. Ἀμφότεραι αἱ ἐκδόσεις ἐν Λονδίῳ. Ὁ A. Lang εἶχε καὶ προηγουμένως ὠρισμένα βιβλία δημοσιεύσει, τὰ ὁποῖα ὅμως ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶχεν ἐπεξεργασθῆ, ὅπως: *Gustom and Myth*, London 1894 καὶ 1904. Πρβλ. ἐνταῦθα καὶ W. Schmidt, *HVR*, 76, 166.

26. Πρβλ. A. Lang, *The making of Religion*, 2, 162, 185 ἐξ., 191, 262, 298 ἐξ.

27. A. Lang, ἐνθ' ἀνωτ., 186, 298.

ὑψιστον ὄν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐτυμολογηται ἢ νὰ προέρχεται ἐξ ἑνὸς ἀνθρωπίνου βασιλέως καὶ μάλιστα ἐκεῖ, ὅπου οὐδεμία βασιλεία ὑφίσταται. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελῇ τὴν κορυφὴν ἑνὸς «πολυθεϊστικοῦ» πανθέου ἐκεῖ, ὅπου οὐδεὶς πολυθεϊσμός ὑφίσταται. Δὲν εἶναι δυνατὸν τοῦτο νὰ εἶναι ὁ προπάτωρ ἐκεῖ, ὅπου οὐδεμία φυλὴ γνωρίζει οἰανδήποτε λατρείαν τῶν προγόνων²⁸. Ἐπειδὴ ὁ Ἄνιμισμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξηγήσῃ ρητῶς τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν ιδιότητα τοῦ ὑψίστου τοῦτου ὄντος, ὁ Lang προσέφερε τὴν ἰδικήν του θεωρίαν.

Εὐθύς ὡς ὁ ἄνθρωπος εἶχε τὴν ιδέαν περὶ τῆς «κατασκευῆς» τῶν πραγμάτων, ἐπεθύμησε νὰ ἐπινοήσῃ ἓνα «κατασκευαστὴν» ἐκείνων τῶν πραγμάτων, τὰ ὅποια οὗτος (ὁ ἄνθρωπος) δὲν ἠδύνατο νὰ κατασκευάσῃ. Τοῦτον τὸν ἄγνωστον Κατασκευαστὴν ἐθεώρει μετὰ ταῦτα ὡς ἓνα ἐξέχοντα μὴ-φυσικὸν ἄνδρα... «*Εἰς αὐτὸν δὲν ὑπῆρχέ τι τὸ “μυστικὸν” ἢ τι, τὸ ὁποῖον, ὅσον δύναμαι νὰ βλέπω, ἐξεῖχεν ὑπεράνω τῶν περιορισμένων πνευματικῶν δυνάμεων τῶν ὄντων, τὰ ὅποια ἀξιζοῦν νὰ ὀνομάζωνται ἄνθρωποι*»²⁹. Εἰς αὐτὴν τὴν πλήρως ὀρθολογιστικὴν ἐξήγησιν ἠχεῖ τὸ χωρίον Ρωμ. 1,19, τὸ ὁποῖον ὁ Lang ἀναφέρει ἐπὶ λέξει³⁰.

Ὁ Lang δὲν ἔμεινεν ἱκανοποιημένος μὲ τὸ νὰ ἐπιδείξῃ μόνον τὴν εἰδικὴν ἰδιαιτερότητα τῶν ἀνωτέρων ὄντων. Οὗτος προσέθεσε περαιτέρω, πῶς προῆλθον τὰ κατώτερα στοιχεῖα εἰς τὴν προγενεστέραν θεωρίαν. Ἐνταῦθα ἔδωσε τὴν θέσιν εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Ἄνιμισμοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου ἐρμηνεύονται ὠρισμένα καὶ ὄχι βεβαίως ὅλα τὰ θρησκευτικὰ φαινόμενα³¹.

28. A. Lang, *ἐνθ' ἀνωτ.*, 172.

29. A. Lang, *ἐνθ' ἀνωτ.*, XII, Πρβλ. καὶ W. Schmidt, *HVR*, 171, *UdG* I, 184 ἐξ. Ἡ ἐκ μέρους τοῦ Schmidt παράθεσις τῶν σελίδων δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

30. A. Lang, *ἐνθ' ἀνωτ.*, 301, ὑποσημείωσις 1.

31. Πρὸς κριτικὴν ἐναντίον τοῦ A. Lang γράφει ὁ van der Leeuw, «Religionsgeschichtliches und persönliches religiöses Leben», ἐν: *In Deo omnia unum, Festschrift für Heiler*, München 1942, 5: «Ὁ A. Lang εἶχεν ἤδη σχηματίσει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι παρὰ τοῖς πρωτογόνοις ἀνευρίσκεται ὁ Θεὸς τοῦ Προτεσταντισμοῦ».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.
Ο WILHELM SCHMIDT ΚΑΙ Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ

1. Wilhelm Schmidt. Βίος, ἔργα, ἰδιαιτερότης.

a. Ἡ βιογραφία τοῦ Wilhelm Schmidt (1868-1954)³².

Ὁ Wilhelm Schmidt ἐγεννήθη τὴν 16ην Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1868 εἰς τὸ Dortmund-Hörde τῆς Βεστροφάλιας. Τὸ ἔτος 1883, εἰς ἡλικίαν 15 ἐτῶν, ἦλθεν εἰς τὸ Steyl καὶ ἐφοίτησεν εἰς τὸ ἐκεῖ γυμνάσιον ἱεραποστολικῆς ἀδελφότητος ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν: Steyler Missionsgesellschaft «*Societas Verbi Divini*» (*S.V.D.* = «*Κοινωνία τοῦ Θεοῦ Λόγου*»). Τὸ ἔτος 1888 ἤρχισε τὰς σπουδὰς του εἰς τὴν ρωμαιοκαθολικὴν Θεολογίαν καὶ τὸ ἔτος 1892 ἐχειροτονήθη ἱερεύς. Κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος ὠδηγήθη εἰς τὸ μοναχικὸν τάγμα τοῦ νεοϊδρυθέντος ἱεραποστολικοῦ οἴκου «*Ἱερὸς Σταυρὸς*» εἰς τὸ Neiß τῆς Σιλεσίας, ἔνθα καὶ παρέδιδε μαθήματα. Ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1893 μέχρι τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1895 ἐσπούδασεν εἰς τὸ Βερολίνον ἀνατολικὰς γλώσσας. Τὸ ἔτος 1895 ἐγένετο Λέκτωρ εἰς τὸ μοναχικὸν ἰδιότυπον ἱεραποστολικὸν σεμινάριον ἱερέων τοῦ St. Gabriel εἰς τὴν πόλιν Mödling παρὰ τῆ Βιέννῃ· ἐδῶ παρέμεινε τὰ ἐπόμενα 43 ἔτη — ἀκριβῶς τὸ ἡμισυ — τῆς ζωῆς του. Εἰς τὸ διάστημα τῶν ἐν τῷ μεταξὺ διαρρυσάντων δέκα ἐτῶν συνεπλήρωσε τὰς γνώσεις του εἰς τὴν Ἐθνολογίαν, Γλωσσολογίαν καὶ Ἱστορίαν τῶν Θρησκειῶν, ἃν καὶ δὲν εἶχε παρακολουθήσει σχετικὰς παραδόσεις διὰ τὰ μαθήματα ταῦτα εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Ἡ αἰτία διὰ τὴν ἐντατικὴν του ἐνασχόλησιν μὲ τὰς ἀναφερθεῖσας ἐπιστήμας ὠφείλετο μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ εἰς τὸ ὅτι τὸ μοναχικὸν τάγμα, εἰς τὸ ὅποιον ἐνετάχθη, εἶχεν ἀναλάβει τὴν πραγματοποίησιν ἱεραποστολῶν εἰς ὑπερπόντιους χώρας καὶ ὁ Schmidt διέβλεπεν ὅτι θὰ ἀνεφύετο πλῆθος προβλημάτων. Κατὰ τὸ ἔτος 1902 παρακολουθήσας διάλειξιν, τὴν ὁποίαν ἀνέγνωσεν ὁ Leopold von Schroeder εἰς τὴν ἐν Βιέννῃ ἀνθρωπολογικὴν ἑταιρείαν, ἐπληροφόρηθη διὰ πρώτην φοράν τὰς ἀπόψεις τοῦ Andre Lang, αἱ ὁποῖαι τὸν ἐπηρέασαν διὰ

32. Ἐν στενῷ συνδέσμῳ πρὸς τὸν J. Henninger, «P. W. Schmidt, Eine biographische Skizze», ἐν *Anthropos* 51 (1956), 19-60, Πρβλ. W. Schmidt, *WdK*, XXIX-

βίου³³. Τò έτος 1906 εξέδωσε τò διεθνές περιοδικόν δια τήν Έθνολογίαν και τήν Γλωσσολογίαν υπό τήν έπωνυμίαν «*Anthropos*», τò όποιον δια τής έντατικής του δραστηριότητας έπρόκειτο νά κάνη τās έρεűνας τών διαφόρων ιεραποστολών προσιτās, εις έν άριστα πεπαιδευμένον άναγνωστικόν κοινόν ειδημόνων και νά συμβάλη εις τήν μεταξύ των έπικοινωνίαν. Τò 1912 άνασυνέστησε χάριν τής έπιστημονικής έπιμορφώσεως τών Έραποστολών τήν «*Semaine d' Ethnologie religieuse*» και διωργάνωσε μέχρι τò έτος 1929 πέντε συνέδρια. Τò 1921, κάτοχος ήδη τού τιμητικού τίτλου τού διδάκτορος τής Φιλοσοφίας, και μετά τήν προφορικήν εξέτασιν και τήν επί δοκιμασία διάλεξιν, ώς ώρίζετο εις τò δημόσιον έγγραφον, άνηγορεύθη καθηγητής τής Έθνολογίας και Γλωσσολογίας υπό τού Πανεπιστημίου τής Βιέννης³⁴. Έπειδή κατά τὰ δύο πρώτα έξάμηνα δέν ένεφανίσθησαν φοιτηταί, ήρχισε τās παραδόσεις του τò φθινόπωρον τού 1922. Άπό τò 1924 διετέλεσε τακτικός Καθηγητής μέχρι τò 1938, όποτε και τού άφηρέθη ή άδεια διδασκαλίας.

Τò έτος 1925 έλαβεν υπό τού τότε Πάπα Πίου τού ΧΙ τήν έντολήν νά διοργανώση τήν έθνολογικήν διεύθυνσιν τής βατικανείου ιεραποστολικής εκθέσεως. Τò έπόμενον έτος έγένητο διευθυντής τού νεοϊδρυθέντος ιεραποστολικού - έθνολογικού Μουσείου «*Museo Missionario - Ethnologico*» τού Λατερανού, άξίωμα τò όποιον εγκατέλειψε τò 1939. Τò έτος 1932 ίδρυσε τò «*Anthropos - Institut*»³⁵, τού όποιου διετέλεσε Διευθυντής μέχρι τò 1950. Τò φθινόπωρον τού έτους 1938 μετώκησεν εις Posieux, Καντόνιον τού Fribourg έν Έλβετία. Άπό τού 1939 μέχρι τò 1951 έδίδασκεν εις τò Πανεπιστήμιον τού

XXXI, και J. Götz, «Der Ursprung der Gottesidee und sein Verfasser», έν *Orientierung* 21 (1957), 204.

33. J. Henninger, «P. W. Schmidt, Eine biographische Skizze», ένθ' άνωτ., 34, όμοίως C. Clemen: «Der sogenannte Monotheismus der Primitiven», έν *ARW* 27 (1929), 292. Κατά συνήθειαν ή υπό τού J. Götz, ένθ' άνωτ., 205 (δηλ. 1912), δέον νά θεωρητάι έσφαλμένη.

34. J. Henninger, «P. W. Schmidt, Eine biographische Skizze», ένθ' άνωτ., 36. Η πληροφορία τού W. Koppers, «Professor Pater Wilhelm Schmidt S.V.D. Eine Würdigung seines Lebenswerkes», έν *Anthropos* 51 (1956), 62, ότι έγένητο ό Schmidt ύφηγητής και τò έτος 1925 εξέλέγη εκτακτος καθηγητής, δέν θά πρέπει, κατά τήν ταπεινήν μας γνώμην, νά είναι σωστή. Τò αυτò ισχύει και δια τόν W. E. Mühlmann, «Schmidt, Wilhelm», έν *RGG*³, V, (1459), ό όποιος ισχυρίζεται ότι: «άπό τού έτους 1921 διετέλει ό Schmidt καθηγητής εις τò έν Βιέννη Πανεπιστήμιον».

35. Ούτω κατά τόν J. Henninger, «P. W. Schmidt», ένθ' άνωτ., 44 και κατά τόν W. Koppers, «Professor Pater Wilhelm Schmidt S.V.D.», ένθ' άνωτ., 75, ήδη τò 1931.

Fribourg Ἐθνολογίαν. Ἀπεβίωσε τὴν 10ην Φεβρουαρίου τοῦ 1954.

β. Ἐπισκόπησις τῶν ἔργων του.

Τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ Wilhelm Schmidt διακρίνεται εἰς τέσσαρας, κυρίως, ομάδας: Ἔργασια εἰς τὴν Γλωσσολογίαν, τὴν Ἐθνολογίαν, τὴν Ἱστορίαν τῶν Θρησκευμάτων καὶ τὴν Θεολογίαν.

Ἐν τῇ πράξει μία τοιαύτη διαίρεσις δὲν εἶναι πάντοτε δυνατὴ, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἰς τὰ μεγαλύτερα ἔργα του ἀναμειγνύονται αἱ διάφοροι μέθοδοι καὶ ἐπιστήμαι³⁶. Ὁ βασικὸς πυρῆν εἶναι τὸ δωδεκάτομον ἔργον του «*Der Ursprung der Gottesidee*» (Ἡ προέλευσις τῆς περὶ Θεοῦ ιδέας) Münster 1912 ἕως 1955. Τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον παραθέτει ἐνταῦθα, ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῶν παραδόσεών του³⁷. Ὁ ἴδιος οὐδέποτε ἀνέλαβεν ἐκστρατείας. Οἱ μαθηταὶ του, ὅμως, ἰδιαιτέρως δὲ οἱ Koppers, Schebesta, Gusinde, Vanoverbergh καὶ ὁ Schumacher ἀνέλαβον πολυαριθμοὺς ἐπιστημονικὰς ἀποστολάς καὶ ἔθεσαν οὕτως εἰς τὴν διάθεσίν του τὸ ὑλικόν³⁸. «*Διὰ τὰς ἐπιστημονικὰς ἐνασχολήσεις - δραστηριότητος τοῦ Wilhelm Schmidt αἱ προσωπικαὶ καὶ πρωτοβουλίαὶ ὡς καὶ ἡ ἰδία αὐτοῦ ἀντίληψις ἦσαν ἀποφασιστικῆς καὶ καιρίας σημασίας ἡ παραγωγή, ἐν τούτοις, καὶ ἡ ἀπόδοσίς του, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρονικὴν διάρκειαν καὶ ἔκτασιν, δὲν θὰ ἦσαν δυναταί, ἂν δὲν εἶχε τὴν ὑποστήριξιν καὶ τὴν ἀπὸ πάσης ἐπόψεως συμπαραστάσιν τῆς μνημονευθείσης ἤδη "Societas Verbi Divini"*»³⁹.

γ. Ἡ ἰδιορρυθμία τοῦ Wilhelm Schmidt.

Εἰς τοὺς χώρους τῶν μετέπειτα κυρίων ἐργασιῶν του, τ. ἔ. τῆς Ἐθνολογίας, τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Ἱστορίας τῶν Θρησκευμάτων, ὁ Wilhelm Schmidt ἦτο αὐτοδίδακτος⁴⁰.

«*Διὰ τὴν προκειμένην περίπτωσιν δὲν εἶναι ἄνευ σημασίας, ὅτι εἰς τὴν συνολικὴν γυμνασιακὴν καὶ πανεπιστημακὴν μου ἐκπαίδευσιν οὐδέποτε εἶχον ἀσχοληθῆ με ἰδιαιτέρας σπουδὰς τῆς Θερησκευολογίας. Αἱ ἰδιαίτεροι κλίσεις καὶ ἐπιδόσεις μου ἀφεώρων εἰς τὴν ἐκμάθησιν*

36. Πρβλ. F. Bornemann, «Verzeichnis der Schriften von P. W. Schmidt S.V.D.», ἐν *Anthropos* 49 (1954), 385.

37. J. Henninger, «P. W. Schmidt», ἐνθ' ἄνωτ., 39.

38. W. Schmidt, *UdG* VI, σελ. VI.

39. J. Henninger, «P. W. Schmidt», ἐνθ' ἄνωτ., 43.

40. Πρβλ. J. Henninger, «P. W. Schmidt», ἐνθ' ἄνωτ., 28, καὶ J. Götz, ἐνθ' ἄνωτ., 204.

τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν μὲ ἀπώτερον σκοπὸν τὴν δυνατὸτητα ἐρμηνευτικῆς προσεγγίσεως τῆς ἀριστοτελικῆς - ἀραβικῆς - ἐβραϊκῆς φιλοσοφίας»⁴¹. Μὲ μίαν ὄντως ἀξιοζήλευτον ἐργατικὴν δυναμικότητα εἶχεν ἐξοικειωθῆ μὲ τὰς ξένας πρὸς αὐτὸν ἐπιστημονικὰς σφαίρας, εἰς τρόπον ὥστε ἐντὸς ἐλαχίστου χρονικοῦ διαστήματος νὰ ὀμιλῇ περὶ τῶν σχετικῶν προβλημάτων μὲ ὑπεύθυνον γνώμην καὶ ἐγκυρον ἐπιστημονικὴν ἐπάρκειαν⁴².

Τὸ σύνθημά του ἦτο: «Μία δοκός, ἡ ὁποία δὲν ἀντιστηρίζεται, δὲν ἀποτελεῖ στήριγμα»⁴³. Θὰ ἦτο, ὅμως, ἐσφαλμένον, ἂν ἐβλεπέ τις εἰς τὴν δηκτικὴν καὶ ἐνίοτε σαρκαστικὴν γραφίδα του ἀπλῶς καὶ μόνον τὴν ἐκφρασιν μιᾶς ἀνωτέρας καὶ ἀναντιρροήτου βεβαιότητος· κατὰ τὰς δηλώσεις του πρόκειται ἀκριβῶς περὶ τοῦ ἀντιθέτου: «Ὅταν κάποιος περπατῇ μόνος του εἰς τὸ σκότος τοῦ δάσους, σφυρίζει, προκειμένου νὰ δώσῃ θάρρος εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Ἐκκινῶν ἀπὸ ἐν τοιοῦτον αἰσθημα ἐφώναξα εἰς πολὺ δυνατοὺς καὶ ὄξεις τόνους εἰς τὸ ἔργον μου περὶ τῶν Πυγμαίων, εἰς τὸν πρῶτον τόμον τοῦ δωδεκατόμου ἔργου μου περὶ τῆς προελεύσεως τῆς περὶ Θεοῦ ἰδέας, ἐνθα ἔπρεπε νὰ πολεμῶ μόνος ἐναντίον ὅλων τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς ἐξελικτικῆς θεωρίας»⁴⁴.

2. Δηλώσεις - Μαρτυρίαι τοῦ Wilhelm Schmidt περὶ τῆς Μεθόδου τῆς Θρησκευολογίας.

α. Ὁ ὀρισμὸς τῆς Θρησκείας.

Πρὶν ἢ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰ ἐπιστημονικὰ πορίσματα τῆς θρησκευολογικῆς ἐργασίας τοῦ W. Schmidt, ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἔχωμεν μίαν ἄποψιν τῶν θεωρητικῶν βάσεων τῆς ἐρεῦνης του. Ὁ Schmidt γράφει: «Ἡ Θρησκεία ἐπιτρέπεται νὰ ὀρισθῇ ὑποκειμενικῶς καὶ ἀντικειμενικῶς. Ὑποκειμενικῶς αὕτη εἶναι γνώσις καὶ αἰσθησις τῆς ἐξαρτήσεως ἐκ μιᾶς ἢ περισσοτέρων ἐξωκοσμικῶν δυνάμεων, πρὸς τὰς ὁποίας συνδέεται τις μὲ μίαν ἀμοιβαίαν σχέσιν. Ἀντικειμενικῶς αὕτη εἶναι ἡ ὁλότης τῶν ἐξωτερικῶν ἐνεργειῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἐκφράζεται καὶ

41. W. Schmidt, *HTZ*, 471.

42. Πρὸβλ. J. P. Steffes, «Pater Wilhelm Schmidt S.V.D. In Memoriam», ἐν *Zeitschrift für Missionswissenschaft und Religionswissenschaft*, 38 (1954), 155: «Ἄν κανεὶς ἐξετάσῃ ἐπιφανειακῶς μόνον τὸ ἔργον τῆς ζωῆς του, τότε ἔχει τὴν τάσιν νὰ σκέπτεται περὶ τῶν εὐρέων πνευμάτων τῆς Ἐπιστήμης ὡς π.χ. τοῦ W. G. Leibniz».

43. Κατὰ τὸν J. Henninger, «P. W. Schmidt», ἐνθ' ἀνωτ., 59.

44. Κατὰ τὸν J. Henninger, «P. W. Schmidt», ἐνθ' ἀνωτ., 35, W. Schmidt, *UdG* VI, σελ. VII.

έκδηλοῦται ὡς προσευχή, θυσία, μυστήριο, λειτουργία, άσκησις, ήθικοὶ κανόνες, κ.λπ.»⁴⁵.

Εἰς ἄλλην θέσιν ὀρίζει ὁ Schmidt τὴν Θρησκείαν «ὡς ἀναγνώρισιν ἑνὸς ἢ περισσοτέρων προσωπικῶν, ὑπεράνω τῶν ἐπιγείων καὶ τῶν χρονικῶν σχέσεων ἐκτεινομένων, ὄντων καὶ ὡς αἰσθημα τῆς ἐκ τούτων ἐξαρτήσεως»⁴⁶.

Μὲ πολλὴν σαφήνειαν καὶ κατηγορηματικότητα ὑποδεικνύει ὁ Schmidt, ὅτι ἡ πίστις εἰς προσωπικὰ ὄντα εἶναι διὰ τὴν Θρησκείαν συστατικὸς παράγων· εἶναι δυνατὸν νὰ αἰσθάνεται τις ἐξηρηθῆμένος μὲν ἐξ ἀπροσώπων δυνάμεων, «ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑφίσταται μία ἀμοιβαία σχέση ἀυτοῦ μετ' ἐκείνων, ἐφ' ὅσον αὐταὶ δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀπαντήσουν καὶ νὰ ἀνταποδώσουν»⁴⁷. Ἡ συνέπεια ἐξ αὐτῆς τῆς θεωρήσεως εἶναι ὅτι εἰς τὸν πρῶτον Βουδδισμόν βλέπει ἐν φιλοσοφικὸν σύστημα καὶ ἐρμηνεύει τοὺς τύπους ἀπροσώπου θρησκευτικότητος εἰς τὰς πρωτογόνους θρησκείας ὡς γοητεῖαν καὶ μαγεῖαν⁴⁸.

β. Οὐσία καὶ σκοπὸς τῆς Θρησκειολογίας.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν νεωτέραν Συγκριτικὴν Θρησκειολογίαν, ὁ Schmidt πιστεύει, ὅτι αὐτὴ «ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸ ιδεῶδες αὐτῆς. Προκειμένου αὐτὴ νὰ ἐπιτύχη τὸν ἰδανικὸν τῆς σκοπὸν, τὸ ιδεῶδες, θὰ πρέπει κατὰ πολὺ ἰσχυρότερον νὰ ἐμφορηθῆται ὑπὸ τοῦ πνεύματος, ὅτι δὲν εἶναι ἰδική τῆς ἀποστολῆς νὰ ἀποφασίξῃ περὶ ἀληθείας καὶ ἀναληθείας, περὶ μεγάλης καὶ μικρᾶς ἀξίας ἑνὸς τύπου θρησκείας. Τοῦτο ἐναπόκειται περισσότερον εἰς τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Θρησκείας»⁴⁹. Ἡ Θρησκειολογία εἶναι μία ἀνεξάρτητος ἐπιστήμη, τῆς ὁποίας ἀποστολὴ καὶ σκοπὸς εἶναι «νὰ ἐπιδιώκῃ οὐσιαστικὴν - πραγματικὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας»⁵⁰. Ἄν καὶ ἡ Ἱστορία τῶν Θρησκευμάτων ἐνδιαφέρεται μόνον περὶ τῶν γεγονότων - φαινομένων ὡς τοιούτων, εἰδικῶς δὲ ἕκαστος ἐρευνητῆς, ἀνεξαρτήτως κοσμοθεωριακῆς βάσεως καὶ προελεύσεως εἶναι δυνατὸν νὰ ἐργασθῆ ἐπιτυχῶς, ὁ Schmidt πιστεύει ὅτι εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ κάνῃ ἕνα ἐπὶ πλέον περιορισμὸν: «Ἄν ἡ Θρησκεία εἶναι τι τὸ ἐσωτερικόν, τότε εἶναι δυνατὸν μόνον ἐκ τῶν

45. W. Schmidt, *HVR*, 3 ἐξ.

46. W. Schmidt, *UdG* I, 5.

47. W. Schmidt, *HVR*, 4.

48. Πρβλ. W. Schmidt, *UdG* I, 5.

49. W. Schmidt, *UdG* I, 2 ἐξ.

50. W. Schmidt, *HVR*, 5.

ἔσω νὰ συλληφθῆ ἡ ἀλήθεια. Τοῦτο δύναται ἀναμφιβόλως νὰ πραγματοποιηθῆ μόνον ἐκ μέρους ἐκείνου, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ ἔσωτερικόν του ζῆ μίαν ἐμπειρίαν ἢ βιώνει τὴν Θρησκείαν, ἐνῶ δι' οἰονδήποτε ἄλλον ὑφίσταται πάντοτε ὁ πραγματικὸς κίνδυνος νὰ ὀμιλῆ περὶ τῆς Θρησκείας ὡς ὁ τυφλὸς περὶ τῶν χρωμάτων ἢ ὁ ἀπολύτως ἄμουσος περὶ ἑνὸς μεγαλειώδους μουσικοῦ ἔργου»⁵¹.

γ. Ἡ σχέσις τοῦ ὀρθολογικοῦ πρὸς τὸ παράλογον.

Εἰς τὸ κατὰ τὸ ἔτος 1923 δημοσιευθὲν ἔργον του «Ἀνθρώπινοι ὁδοὶ πρὸς θεογνωσίαν, ὀρθολογικαί, ἀλογικαί, ὑπερλογικαί», ὁ Schmidt τάσσεται ἀντίθετος πρὸς τὸ ἔργον τοῦ Rudolf Otto, «*Das Heilige*»⁵². Ἡ, κατὰ βάσιν, πλήρης πολεμικὴ τοποθέτησις τοῦ Schmidt γίνεται ἐμφανῆς, ὅταν οὗτος ἀνακεφαλαιῶνων τὰ περὶ τοῦ Rudolf Otto γράφη: «... ἡ ὅλη ἱστορικὴ ὑποδομή, τὴν ὁποῖαν ἤθελεν ὁ R. Otto νὰ δημιουργήσῃ μὲ τὴν θεωρίαν του περὶ τοῦ ἀλογικοῦ ἐν τῇ Θρησκείᾳ, εἶναι ἀπλῶς ῥητοδομημένη εἰς τὸν ἀέρα καὶ στερεῖται τοῦ πραγματικοῦ θεμελίου. Τοῦτο θὰ ἦτο ἄνευ σημασίας διὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, ἂν δὲν ἐπέφερε δι' αὐτὴν τὴν καταστροφὴν, ἀφοῦ διαπιστοῦται, ὅτι εἰς ὅλα τὰ οὐσιώδη σημεῖα συμβαίνει ἀρκούντως τὸ ἀντίθετον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον οὗτος ἐν τῇ πραγματικότητι ἔχει παρουσιάσει ὡς Ἱστορίαν τῆς Θρησκείας»⁵³. Ἡ ἀρχὴ τῆς Θρησκείας εἶναι διὰ τὸν Schmidt ἐν τινι τρόπῳ οὐσιωδῶς ὀρθολογικὴ⁵⁴. Παρὰ ταῦτα, εἰς τὸν ἀγῶνα του ἐναντίον τοῦ R. Otto δὲν ἀντεπεξέρχεται ἄνευ τοῦ ἀλογικοῦ. Ἡ πρὸς τὰς νεοσχολαστικὰς διακρίσεις στοιχοῦσα σκέψις του ὑποδεικνύει εἰς αὐτὸν τὴν ὁδὸν πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος: Εἰς τὴν Θρησκείαν ὁ βασικὸς ὀρθολογικὸς παράγων συνοδεύεται ἐκάστοτε ὑπὸ διαφόρων συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα διακρίνει σαφῶς. Εἰς δύο ἀκριβῶς θέσεις παραθέτει οὗτος ἓνα κατάλογον συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα ἀναλύει εἰς «ὀρθολογικὰ συναισθήματα», «παράλογα ὀρθολογικὰ συναισθήματα», «πραγματικῶς ἀλογικὰ συναισθήματα», «ὀρθολογούντα ἀλογικὰ συναισθήματα»⁵⁵.

Εἰς ἄλλην θέσιν του ὁ Schmidt καταλογίζει εἰς τὴν σκέψιν τοῦ R.

51. W. Schmidt, *HVR*, 8, πρβλ. καὶ W. Schmidt, *UdG I*, 712.

52. W. Schmidt, *Menschheitswege zum Gotteserkennen, rationale, irrationale, superrationale*, München - Kempten 1923, R. Otto, *Das Heilige*, Breslau 1917.

53. W. Schmidt, *MzG*, 20. Περαιτέρω πολεμικαὶ θέσεις: 6, 7, 138.

54. W. Schmidt, *MzG*, 154.

55. W. Schmidt, *MzG*, 63 ἐξ., 80 ἐξ.

Οτο ασάφειαν καὶ ἐλαχίστην ἐμβρίθειαν ἔστω καὶ ἂν τὰ μειονεκτήματα ταῦτα ἐμφανίζονται ἐλαφρῶς εἰς τὸν τρόπον ἐκφράσεώς του⁵⁶. Ἐν τούτοις, τὰ αὐτὰ μειονεκτήματα θὰ ἠδύνατό τις, ὄχι ἀδίκως, νὰ συμπεράνη καὶ διὰ τὸν προκείμενον τρόπον σκέψεως τοῦ ἰδίου τοῦ Schmidt.

56. W. Schmidt, *MzG*, 69.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.
Ο «ΠΡΩΤΟΜΟΝΟΘΕΪΣΜΟΣ» ΠΡΟ ΤΗΣ ΑΠΟΔΟΧΗΣ
ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΚΥΚΛΟΥ

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐκπνέοντος αἰῶνος, ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἐγνώριζε δύο κυρίας μορφὰς (τύπους) τῆς ἀρχεγόνου θρησκείας: Τὴν πίστιν εἰς ψυχὰς καὶ τὴν πίστιν εἰς ἀπροσώπους δυνάμεις. Τοὺς Ἀνιμιστὰς καὶ τοὺς Δυναμιστὰς (τουτέστι τοὺς ἐκπροσωποῦντας τὴν πίστιν εἰς ψυχὰς καὶ εἰς δυνάμεις ἀντιστοιχῶς. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἰσχυρίζοντο ὅτι εἶχον ἀνακαλύψει τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, ἐξ ὧν εἴλκυε τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἢ ἐν συνόλῳ πλήν ἐξελικτικῶς θεωρουμένη Ἱστορία τῶν Θρησκευμάτων.

Ἐκ τῶν δυσκολιῶν, αἵτινες προήρχοντο ἐκ τῆς ἀνεπίκτου προσπαθείας πρὸς ἐτυμολόγησιν τῆς Θρησκείας ἀπὸ μὴ - θρησκευτικὰς βαθμίδας, προεβλήθη εἰς πολλὰ μέτωπα ἢ γιγαντιαία ἀντίδρασις ἐναντίον ἀμφοτέρων τῶν θεωριῶν. Εἰς τοὺς ἐπιτυχεστάτους ἀντιπάλους ἀνήκεν ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ἐκεῖνη ἡ τάσις, ἡ ὁποία εἰς τὴν πίστιν εἰς ἓνα ἠθικὸν δημιουργὸν Θεὸν ἔβλεπε τὴν καθαρὰν μορφήν. Ὁ σκῶτος δοκιμογράφος καὶ ἱστορικὸς Andrew Lang, ἄλλοτε πιστὸς ὁπαδὸς τοῦ Ἐξελικτισμοῦ τοῦ E. Tylor, εἶχεν ἐκ νέου ἀνακαλύψει τὴν παράστασιν περὶ τῶν ἀνωτέρων ὄντων εἰς τοὺς κατὰ φύσιν ζῶντας λαοὺς καὶ διὰ πρώτην φοράν τὸ ἔτος 1898 ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τῆς κοινῆς γνώμης διὰ μιᾶς εὐρείας δημοσιεύσεώς του⁵⁷.

Τὸ 1902 ὁ γνωστὸς ἰνδολόγος καὶ θρησκευτολόγος Leopold von Schröder διηγεῖτο ἐνώπιον τῆς ἐν Βιέννῃ ἀνθρωπολογικῆς Ἐταιρείας περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Θρησκείας. Ἐνταῦθα ἤκουσεν ὁ Schmidt διὰ πρώτην φοράν περὶ τῆς νέας θεωρίας τοῦ A. Lang⁵⁸, καὶ ἐξ ἑτῆ βραδύτερον ἀνέλυσε, μὲ ἀναγνώρισιν ὑπὸ τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ, εἰς μίαν πρώτην πραγματείαν ἢ πρωταρχικῶς δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ περιοδικὸν «*Anthropos*»⁵⁹ σειρὰ ἄρθρων ἐνεφανίσθη ὑπὸ μορφήν βι-

57. Εἰς τὸ ἔργον του: A. Lang, *The Making of Religion*, London 1900, 1902 ἢ 2α καὶ ἡ 3η ἔκδοσις.

58. W. Schmidt, *UdG* I, 110 ἐξ.

59. *Anthropos*, 3, 1908 - 5, 1910: *VS*, Nr 68.

βλίου⁶⁰ τὸ ἔτος 1910 καὶ ἀπετέλεσεν ἐν εὐρύτερᾳ γερμανικῇ μορφῇ τὸ κύριον μέρος ἀμοτέρων τῶν ἐκδόσεων τοῦ πρώτου τόμου τοῦ ἔργου του «*Der Ursprung der Gottesidee*».

1. «L' origine de l' idée de Dieu» (1910).

Ὁ Schmidt ἄρχεται μεθ' ἑνὸς μεθοδικοῦ καὶ προτύπου προσδιορισμοῦ. Προκειμένου νὰ μὴ διαπράξῃ τὰ λάθη τῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν του ἐρεύνης τῆς Θρησκείας, ἐγκαταλείπει Φιλοσοφίαν καὶ Ἀπολογητικήν, καὶ ἀποφεύγει νὰ ἐκφράξῃ κρίσεις περὶ ἀξίας ἢ ἀπαξίας ὠρισμένων τύπων Θρησκείας⁶¹. Διαφυλάσσει, ὅμως, εἰς τὴν Ἐθνολογίαν τὸ δικαίωμα, «ὅτι αὕτη εἰς περιπτώσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἢ ἰδίᾳ δὲν δύναται νὰ παράσῃ βεβαιότητα, ἐπιχειρεῖ νὰ ἐπωφεληθῇ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων ἀμοτέρων τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ νὰ κερδίσῃ ἓνα ὠρισμένον προσανατολισμόν, ... ὅτι αὕτη εἰς τοιαῦτα ἀποτελέσματα λαμβάνει θέσιν κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἄποψιν καὶ ἐκεῖθεν ἐπιχειρεῖ τὸν ἔλεγχον (ἐξέτασιν)⁶². Ὁ Schmidt δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ἀναγνωρίσῃ οἰανδήποτε ἀντίθεσιν μεταξὺ τῶν θύραθεν (ἐξωεκκλησιαστικῶν) ἐπιστημονικῶν του ἐρευνητῶν καὶ ἐκείνου, ὅπερ θεωρεῖ ὡς χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς Φιλοσοφίας τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Ἀπολογητικῆς. Ἀμφότεραι δύναται νὰ προσφέρουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς τὸν Θρησκευολόγον βεβαίως καὶ ἐμπιστευτικὰς ὑποδείξεις ἢ τουλάχιστον νὰ τὸν βοηθήσουν καὶ νὰ ἐξυψώσουν τὸν βαθμὸν βεβαιότητος τῶν ὑποθέσεών του. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς του εἰς τὰς θρησκευοεθνολογικὰς ἐργασίας του κατευθύνεται ἀπὸ αὐτὴν τὴν πολῦτιμον μὲν, ἀλλὰ συγχρόνως κοσμοθεωριακῶς δεσμευμένην διαδικασίαν.

Ἀρχικῶς εἶχεν ἐστραμμένον τὸ βλέμμα του, συμφώνως πρὸς τὸν «βέβαιον προσανατολισμόν» τοῦτον, εἰς τὴν χρονικὴν προτεραιότητα τῆς εἰς ἓνα Θεὸν πίστεως. Τοῦτο ἀποκαλύπτει ὁ περὶ Θρησκείας ὀρισμὸς του⁶³. Θρησκεία εἶναι κατὰ τὸν Schmidt «ἡ ἀναγνώρισις ἑνὸς ἢ περισσοτέρων προσωπικῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα ὑψοῦνται ὑπεράνω τῶν ἐπιγείων καιρικῶν συνθηκῶν, καὶ τὸ αἶσθημα ἐξαρτήσεως ἐξ αὐτῶν». Διὰ τοῦ περιορισμοῦ «προσωπικὰ ὄντα» θὰ πρέπει νὰ ἀποκλεισθοῦν ὅλα τὰ δυναμικὰ φαινόμενα, διότι «ἐν πάσῃ περιπτώσει κατὰ τὴν

60. W. Schmidt, *VS*, Nr 128.

61. W. Schmidt, *VS*, Nr 128, 2.

62. W. Schmidt, *UdG* I, 4, *VS*, Nr 128, 3.

63. «la reconnaissance d' un ou plusieurs êtres personnels qui s' élèvent au dessus des conditions terrestres et temporelles, et le sentiment de dépendance vis - à - vis d' eux» (*VS*. 13 128, 4, *UdG* I, 5).

προέλευσίν των ή άγυρτεία και ή μαγεία διαμορφώνουν την όξυτάτην αντίθεσιν προς την Θρησκείαν»⁶⁴.

Έκφραστικώτατα ή χρονική προτεραιότης διασώζεται μετά ταύτα εις τὸ κεφάλαιον περι τῶν θέσεων θεολογικῶν κύκλων εις τὴν άνιμιστικὴν θεωρίαν. Οί όπαδοί τῆς θεωρίας τῆς Έξελίξεως δὲν θά εἶχον άρκούντως άξιολογήσει τὰ ἔχνη μιᾶς άνωτέρας λατρείας τοῦ Θεοῦ, ή όποία συναντάται εις ὅλους άνεξαιρέτως, άκόμη και εις τοὺς άπλουστέρους λαούς· διὰ ταῦτα ᾤφειλον οὔτοι νά επιχειρήσουν τὸ άδύνατον και νά ἐξηγήσουν τὸ ὕψος, τὸ μεγαλείον και τὸ πολύτιμον ἐκ τῶν κατωτέρων και θολῶν, ήμαυρωμένων άρχῶν τῆς θρησκείας των. Άκόμη χειρότερον εἶναι, ὅτι αἱ άνιμιστικαὶ θεωρίαι ἴστανται εις πλήρη αντίθεσιν προς ἐκάστην Θρησκείαν ή τουλάχιστον εις «ἐκάστην άποκεκαλυμμένην θρησκείαν, ή όποία πρέπει νά διαφυλάσσεται σταθερώς εις άπολύτους θρησκευτικὰς ἀληθείας»⁶⁵ και συμβάλλουν οὐσιωδῶς «εις ἐξάπλωσιν και ἰσχυροποίησιν τοῦ θρησκευτικοῦ σχετικισμοῦ (*Relativismus*)»⁶⁶. Ὡς ἐκ τούτου άπευθύνει τὸν άπεριόριστον ἔπαινον του προς τοὺς τελευταίους γενναίους ὑποστηρικτὰς τῶν διαφόρων ἰχνῶν τοῦ μονοθεϊσμοῦ και άναγγέλλει τὴν ἱστορικὴν άπόδειξιν, ὅτι τὰ άποσιωπηθέντα γεγονότα ἐνός ήθικοῦ μονοθεϊσμοῦ εἶναι πράγματι τὸ διασωθὲν ὑπόλοιπον μιᾶς ἄλλοτε βεβαίας και πλουσίας ὑπάρξεως⁶⁷.

Διὰ τὴν άπόδειξιν ταύτην ὁ Schmidt στηρίζεται ἐπὶ μιᾶς άξιώσεως, ήτις άφορᾷ τὴν θέσιν ὠρισμένων κατὰ φύσιν ζώντων λαῶν, ὥστε οἱ τελευταῖοι πρέπει νά διεφύλαξαν πολὺ προγενεστερας καταστάσεις· εις δευτερευούσας περιπτώσεις θά ήδύναντο νά εἶναι πρωτόγονοι. Αἱ ἔρευναι ἐν προκειμένῳ δὲν ἔχουν τελειώσει. Παρὰ ταῦτα, «αἱ καταστάσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ ὕλικοῦ πολιτισμοῦ εις τοὺς κατὰ φύσιν ζῶντας λαούς διαμορφώνουν τόσον σκληρὰς (παγιαμμένας) προβαθμίδας ἐν σχέσει προς τοὺς πολιτισμένους λαούς, ὥστε θά ήτο άνώφελον και ἐπιζήμιον δι' αὐτὴν ταύτην τὴν ἀλήθειαν, ἐάν ήθέλαμεν νά άναζητήσωμεν περαιτέρω άποδείξεις δι' ἀντιθέτους άπόψεις»⁶⁸.

Ἡ Έθνολογία εἶναι εις θέσιν νά εισδύη εις άπομεμακρυσμένα βάρη τῶν αἰῶνων κατὰ τρόπον πληρέστερον και καλλίτερον ἀπὸ ἐκεῖνον τῆς ἐρεῦνης τῶν άρχαίων φιλολογιῶν⁶⁹.

64. Αὐτόθι.

65. W. Schmidt, *UdG* I, 61.

66. W. Schmidt, *UdG* I, 60.

67. W. Schmidt, *UdG* I, 102 ἐξ.

68. W. Schmidt, *UdG* I, 15, *VS*, Nr 128, 11.

69. W. Schmidt, *UdG* I, 101 ἐξ.

Ὁ Schmidt μέχρι τὸ 1910 δὲν εἶχεν εἰσέτι διαχωρίσει τὰς πληθυσμιακὰς ομάδας τῆς ἀρχαιότητος μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ βαρέως ἐξοπλισμοῦ τῆς διδασκαλίας περὶ πολιτιστικῶν κύκλων. Ἀπλῶς διεξέρχεται τὸ ὑλικὸν τοῦ Lang καὶ ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ μεταθέτῃ τοὺς τόνους καὶ νὰ ὑπογραμμίσῃ ἢ νὰ προσθέτῃ λεπτομερείας.

Ὁ Lang ἀρύεται τὰς ἀποδείξεις του καταλλήλως ἐκ τῶν ἐπιδεικτικῶν παραδειγμάτων τῶν ἀνιμιστικῶν θεωρητικῶν. Εἰς τοὺς ἐπικρατεστεροὺς ἐξ αὐτῶν ἀνήκουν αἱ δηλώσεις τοῦ Howitt περὶ τῶν παραστάσεων τοῦ ὕψιστου Θεοῦ εἰς τὰς νοτιοαυστραλιανὰς φυλάς. Ὁ Schmidt, τὸν ὁποῖον γλωσσολογικαὶ ἐρευναι εἶχον ἤδη ἐπανειλημμένως ὀδηγήσει εἰς τὴν Αὐστραλίαν, ἐπιβεβαιώνει τὴν περιγραφὴν τοῦ Lang καὶ εὐρίσκει εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀποικίας «*λίαν εὐδιάκριτα σημεῖα τῆς εἰς ἓν ὕψιστον ὄν πίστεως, θεωρουμένης ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ἑνὸς εἶδους μονοθεϊσμοῦ μὲ ἀνθρωπομορφικὰ καὶ μὲ ἄλλα χαρακτηριστικά, ὑπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ὄν τοῦτο γίνεται νοητόν*»⁷⁰. Δὲν εὐρίσκει ἐν τῇ πράξει οὔτε μίαν ἐμφύχωσιν τῆς φύσεως, οὔτε μίαν προγονολατρειάν ἢ Τοτεμισμόν. Τὸ ὕψιστον ὄν παρεχώρησε τὴν ἠθικὴν τάξιν καὶ φροντίζει ἐξ οὐρανοῦ περὶ τῆς τηρήσεως αὐτῆς· ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι ἀγαθὸν καὶ εὐμενές, κατευθύνει τὰς ἀνθρωπίνας τύχας ἐπὶ τῆς γῆς καὶ λατρεῖται διὰ ταῦτα ἀνεικονικῶς καὶ ἄνευ καθωρισμένων λατρευτικῶν τύπων.

Ὁ Lang ἀναζητεῖ τοὺς ἀρχαιότερους κατοίκους τῆς Ἀσίας εἰς τοὺς Πυγμαίους τῶν νήσων Andaman. Ἰδιαιτέρως, διὰ τοῦ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν κυβερνήτου E. H. Man ἐγένετο γνωστὸν τὸ παρ' αὐτοῖς ὕψιστον ὄν Puluga. Ὁ Puluga εἶναι δημιουργός, παντογνώστης καὶ φύλαξ τῆς ἠθικότητος.

Τὰς δηλώσεις περὶ τῶν θρησκευτικῶν σχέσεων εἰς τοὺς Πυγμαίους σὺραγγοτάγγους τῆς Ἀφρικῆς ὁ Lang δὲν εἶχεν ἰδιαιτέρως ἐκτιμήσει. Ὁ Schmidt, καίτοι τὸν ἀκολουθεῖ, παρὰ ταῦτα ὑποδεικνύει τὰ συγκριτικῶς πολὺ εὐκρινέστερα σημεῖα ἑνὸς μονοθεϊσμοῦ εἰς τοὺς Πυγμαίους τῆς κεντρικῆς Ἀφρικῆς.

Ὁ Schmidt οὐδόλως ἐπιθυμεῖ, ἀντιθέτως πρὸς τὸν Lang, νὰ συμπεριλάβῃ τοὺς Hottentotten εἰς τὴν ἀλυσίδα τῶν ἀποδείξεων, ἐνῶ συμφωνεῖ κατὰ βάσιν μὲ τὰς λεπτομερεῖς ἀναπτύξεις τοῦ Lang περὶ τῶν Bantu καὶ τῶν Νέγκων εἰς τὸ δυτικὸν Σουδάν.

70. «des marques très nettes de la croyance à un être suprême, croyance qu' il faut considérer comme une sorte de monothéisme, quelque anthropomorphe que cet être nous apparaisse avec les différents traits sous lesquels il est souvent consu» (VS, Nr 128, 81).

Υποδεικνύει μόνον μίαν εὐκρινῆ ἐπιστροφὴν τῆς ἠθικῆς μονοθεϊστικῆς πίστεως μὲ ἀύξανομένην ἀπόστασιν ἐκ τῆς πιθανολογουμένης ἀφετηρίας τῆς ἀφρικανικῆς κινήσεως λαῶν πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς Ἠπείρου.

Παρ' ὅλα τὰ ἀβέβαια περιστατικὰ τῶν πηγῶν, δὲν θὰ πρέπει, κατὰ τὸν Schmidt, νὰ παραθεωρηθοῦν τὰ ἀνώτερα ὄντα εἰς τὰς βορειοαμερικανικὰς φυλὰς τῶν Ἰνδιάνων. Ἀντιθέτως, ἀποκρούει τὸ παράδειγμα, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Lang ἐκ Νοτίου Ἀμερικῆς, περὶ τοῦ Pachacamac τῶν Qetschua - ὁμιλούντων· αἱ παραδόσεις τῶν χρονογράφων περὶ αὐτοῦ εἶναι πολὺ ἀσαφεῖς. Διαφόρως συμβαίνει μὲ τοὺς κατοίκους τῆς Γῆς τοῦ Πυρός: Αἱ σποραδικαί, πλὴν ἐμπιστευτικαί, πηγαὶ ὑποδεικνύουν μίαν αὐτόχθονα παράστασιν περὶ ὑψίστου Θεοῦ εἰς ἓνα λαόν, ὁ ὁποῖος μέχρι καὶ τὸν 19ον αἰῶνα, ἐχαρακτηρίζετο εὐχαρίστως ὡς πλήρως μὴ θρησκευτικός.

Ἐν ὄψει τῶν μὴ συμβιβασομένων ἀντιθέσεων τῶν δηλώσεων τούτων πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀνιμιστικὴν θεωρίαν ὁ Lang προέτεινε τὸ ἰδικόν του παράδειγμα περὶ τῆς πορείας τῆς Ἱστορίας τῶν Θρησκευμάτων, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ συγκεφαλαιωθῆ ἔν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ ὡς ἑξῆς:

α) Ἐπὶ τοῦ ἐρευνητικοῦ πεδίου παρατηροῦνται μόνον λαϊκαὶ ὁμάδες, εἰς τὰς ὁποίας παρουσιάζονται ἀνώτερα θρησκευτικὰ στοιχεῖα ἀναμεμιγμένα μετὰ μυθολογικῶν τοιούτων. Μετὰ βεβαιότητος εἶναι δυνατὸς ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι τὰ κατώτερα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀρχικά.

β) Ἐκ τῶν προτέρων ἀποκρούει ὁ Lang μίαν ὑπερφυσικὴν ἀποκάλυψιν ὡς πηγὴν. Ὁ Schmidt ἀποκρούει δικαίως τὴν διαπίστωσιν ταύτην, διότι «μία καλῶς ἐννοουμένη πρωταποκάλυψις... εὐρίσκεται καθ' ὀλοκληρίαν ἐκτὸς τῆς περιοχῆς τῆς Ἐθνολογίας»⁷¹.

γ) Τὴν πραγματικὴν προέλευσιν τῆς παραστάσεως περὶ τοῦ ὑψίστου Θεοῦ καὶ τοῦ Δημιουργοῦ ἐξηγεῖ ὁ Lang ψυχολογικῶς: Σκέψεις αἰτιότητος ὠδήγησαν τὸν ἄνθρωπον τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς τελικῶς εἰς ἓνα πρῶτον Ποιητὴν (Δημιουργόν), ἐξ οὗ καὶ κατάγονται αἱ βάσεις τῆς ἑκάστοτε ἐφηρμοσμένης «ἠθικότητος»⁷². Ὁ Schmidt ἐπιδοκιμάζει τὴν δυνατότητα ταύτην μὲ τὴν παρατήρησιν, ὅτι οὐδεὶς ρωμαιοκαθολικὸς θεολόγος θὰ τὴν ἀμφισβητήσῃ, ἐπειδὴ μία λογικὴ περὶ Θεοῦ γνώσις εἶναι ἀναγκαία καὶ ἐπεκτείνεται μέχρι καὶ τοῦ πρῶτου ἀνθρώπου⁷³.

71. W. Schmidt, VS, Nr 128, 107.

72. *Αὐτόθι*.

73. *Ἐνθ' ἀνωτ.*, 108.

δ) Ἐνῶ ἡ παράστασις περὶ τοῦ ὑψίστου Θεοῦ ἐν πάσῃ περιπτώσει κατάγεται ἐκ τῆς φωτεινῆς (ἐσωτερικῆς) περιοχῆς τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, προβάλλουν τὰ μυθολογικὰ στοιχεῖα εἰς ὅλον ἐν νέας μορφῆς ἐκ τοῦ καρποφόρου ἐδάφους τῆς ἀσταθοῦς παιδικῆς φαντασίας καὶ καταπνίγουν μεταξὺ τῶν τὴν καθαρὰν εἰκόνα τοῦ ἐνὸς Θεοῦ καὶ Δημιουργοῦ. Ἐκφραστικώτατα ἀπαιτεῖ ὁ Schmidt τὴν διατήρησιν τῆς θεωρίας τοῦ Ἀνιμισμοῦ διὰ τὰ μετέπειτα στάδια τῆς θρησκευτικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου⁷⁴, εἶναι ὅμως φανερόν, ὅτι ἐνταῦθα τὸ σχέδιον τοῦ Lang σημαντικῶς μεταβάλλεται, ὥστε οὗτος ἄνευ συμβιβασμοῦ ἀξιῶναι ἐν καθαρῶς μονοθεϊστικόν, ἀρχικόν στάδιον πλήρως ἐλεύθερον μυθολογίας.

ε) Ἐγωισμὸς καὶ ὠφελιμισμὸς παρέχουν εἰς τὰ διεφθαρμένα ἠθικῶς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς τὸν νοῦν καὶ τὸν λογισμὸν ἀδιάφορα πνεύματα τῆς Μυθολογίας ἐν τοιοῦτον ὑπέρβαρον, ὥστε ὁ δίκαιος, ἐξυψωμένος Δημιουργὸς ἐξισοῦται πρὸς αὐτὰ καὶ μολονότι πρωταρχικῶς εἶναι χωρὶς λατρείαν, προορίζεται νὰ δέχεται ὅλον καὶ περισσότερον ἐντυπωσιακὰς προσευχὰς καὶ θυσίας ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς δωροδοκίας. Αὐτὴν τὴν πρωταρχικὴν ἔλλειψιν λατρείας τῶν ἀνωτέρων ὄντων ἀποκρούει μετ' ἀποφασιστικότητος ὁ κατὰ τὰ ἄλλα εὐμενῆς κριτικὸς Schmidt καὶ ἀντικρούει τὴν γένεσιν προσευχῆς καὶ νηστείας ἀπὸ αἰτίας κατωτέρας (εὐτελοῦς) ἀξίας, ὡς π.χ. ἡ δωροδοκία, ἡ διατροφή νεκρῶν κ.λπ., διὰ τῶν εὐρέως διαδεδομένων θυσιῶν τῶν πρωτολείων.

2. Ἡ Διδασκαλία περὶ τοῦ κύκλου τοῦ πολιτισμοῦ.

α. Ἡ ἱστορία τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ κύκλου τοῦ πολιτισμοῦ⁷⁵.

Ἀνεφέραμεν ἤδη ὅτι ὁ W. Schmidt εἰς τὰ θρησκευτικὰ φαινόμενα τῶν συγχρόνων κατὰ φύσιν ζώντων λαῶν ἀποδίδει μίαν σημασίαν διὰ τὴν ἀπάντησιν τῆς ἐρωτήσεως τῆς σχετιζομένης πρὸς τὴν προέλευσιν τῆς Θρησκείας. Οὗτος πιστεύει, ὅτι ἐκ τῶν λαῶν τούτων ἐκκινῶν θὰ δυνηθῆ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς Θρησκείας τῆς. Τὴν ὀρθὴν μέθοδον, προκειμένου νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἐθνολογικὴν ἡλικίαν τῶν διαφορῶν πληθυσμῶν, διαβλέπει εἰς τὴν περὶ τοῦ κύκλου τοῦ πολιτισμοῦ διδασκαλίαν, ἡ ὅποια θὰ καταστήσῃ εἰς αὐτὸν δυνατὴν μίαν ἱστορικὴν διευθέτησιν καὶ θὰ τὸν βοηθήσῃ νὰ διαχωρίσῃ τὸ ὑποτιθέμενον πρωτογενὲς ἀπὸ τὸ δευτερογενὲς στοιχεῖον εἰς τὴν πίστιν τῆς ἀνθρωπότητος.

74. Ἐνθ' ἀνωτ., 155-158.

75. Πρβλ. W. Schmidt, *UdG I*, 737 ἔξ., *HVR*, 213-223.

Ἡ ἀρχή, προκειμένου νὰ ἐρευνηθοῦν καὶ οἱ λαοὶ οἱ στεροῦμενοι γραμματείας, ἀνάγεται εἰς τὸν γεωγράφον Ratzel, ἀποθανόντα τὸ ἔτος 1904. Ὁ μαθητὴς του Leo Frobenius συνέλαβε τὴν ἰδέαν καὶ εἰσήγαγεν εἰς τὴν Ἐθνολογίαν τὸ ἔτος 1897 τὸν ὄρον «κύκλος πολιτισμοῦ». Δύο σύγχρονοι τότε βοηθοὶ εἰς τὸ βερολίνειον Μουσεῖον τῆς Ἐθνολογίας, ὁ Fritz Gräbner καὶ ὁ Bernhard Ankermann, ὠκοδόμησαν περαιτέρω τὴν μέθοδον, ὅπως δὴποτε, ὅμως, διὰ μίαν περιορισμένην περιοχὴν⁷⁶. Τὴν ἀποφασιστικῆς σημασίας τομὴν ἐπέφεραν ὁ Gräbner διὰ τῆς δημοσιεύσεως τὸ 1911 τοῦ ἔργου του «*Μέθοδος τῆς Θρησκευολογίας*», τὸ ὁποῖον ἔδωκεν εἰς τὸν Schmidt τὴν ἀφορμὴν νὰ βελτιώσῃ τὴν ἐν λόγῳ μέθοδον καὶ νὰ τὴν θεμελιώσῃ περαιτέρω.

β. Ἡ Μέθοδος⁷⁷.

Κατὰ τὸν Gräbner, ἡ ἐργασία τοῦ Ἐθνολόγου τριχοτομεῖται ὡς ἀκολούθως: Πρῶτον εἰς τὴν «*κριτικὴν τῶν πηγῶν*», δηλαδή τὴν διαπίστωσιν τῆς ἀκριβοῦς - συγκεκριμένης καταστάσεως τῶν πραγμάτων, δεῦτερον εἰς τὴν «*Ἑρμηνείαν*» τῶν πραγματικῶν τούτων περιστατικῶν, ἡ ὁποία ἐρμηνεία, ὁδηγεῖ εἰς τὴν σύλληψιν τῆς ἰδιαιτέρας αὐτῶν ἐννοίας, καὶ τρίτον εἰς τὸν «*συνδυασμὸν*» τῶν ἀπὸ κοινοῦ διαπιστωθέντων καὶ ὀρθῶς ἐρμηνευθέντων πραγματικῶν περιστατικῶν, ὡς καὶ εἰς τὴν προσπάθειαν ταξινομήσεως τούτων εἰς μίαν εὐλογον καὶ ἀξιόπιστον ἱστορικὴν κατάληξιν.

Ἀρχῆς γενομένης ἐξ ὠρισμένων πολιτιστικῶν στοιχείων μιᾶς συγκεκριμένης περιοχῆς, ὡς π.χ. τῆς οἰκογενείας, τῆς θρησκείας, τῶν ἐργαλείων, τῆς οἰκονομίας, τῆς πολιτικῆς τάξεως κ.λπ., ἐρευνᾶται, ἐὰν ταῦτα ὑπὸ τὴν αὐτὴν μορφήν καὶ ὑπὸ εἰδικὴν συνάρτησιν παρουσιάζονται καὶ εἰς ἄλλας καὶ μάλιστα λίαν ἀπομεμακρυσμένας περιοχάς. Ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐρεύνης ταύτης ὑπῆρξεν ἡ διαπίστωσις, ὅτι ταῦτα συνυπάρχουν τοπικῶς εἰς διαφόρους πολιτιστικὰς περιοχάς. Ἐπιχειρεῖται μία χρονικὴ κατάταξις, ἐφ' ὅσον κανεὶς ἐρευνᾷ, ἐὰν καὶ ποῖαι ὁμοίομορφοι πολιτιστικαὶ περιοχαὶ ἦσαν πρωταρχικῶς ὁμοειδεῖς καὶ ὁμοιογενεῖς καὶ πῶς αὐταὶ διεχωρίσθησαν δι' ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων. Πρὸς πληρεστέραν διασάφησιν ἀναφέρονται ὠρισμένοι δυνατότητες, ὅπως π.χ., ἐὰν δύνανται εἰς τὰ σύνορα δύο διαφόρων - ἄνομοίων - πολιτιστικῶν περιοχῶν νὰ σχηματίζονται ἀνάμεικτοι

76. Fr. Gräbner, «Kulturkreise und Kulturschichten in Ozeanien», ἐν *Zeitschrift für Ethnologie* 37 (1905), 28 ἐξ. Bernhard Ankermann, «Kulturkreise und Kulturschichten in Afrika», ἐν *Zeitschrift für Ethnologie* 37 (1905), 54 ἐξ.

77. Πρβλ. W. Schmidt, *UdG* I, 743 ἐξ., *HVR*, 223-231.

μορφαί και μορφαί έπαφής, αί όποια βραδύτερον φαίνονται νεώτεροι τών θεωρουμένων ώς πρωταρχικών μορφών, έξ ών αΐται διεφοροποιήθησαν και διετήρησαν έκάστοτε τυπικά στοιχεία. Έξ άλλου είναι δυνατόν είς πολιτιστικός κύκλος να εισβάλη είς άλλον και να διχοτομηθή είς δύο άσχετα άπ' άλλήλων μέρη. Είς την περίπτωση ταύτην ίσχύει ότι τουλάχιστον ό εισβάλλον κύκλος είναι νεώτερος. Μία περαιτέρω δυνατότης συνίσταται είς τό ότι έντός μιάς όμοιογενούς πολιτιστικής περιοχής ύφίστανται έτερογενή άδιέξοδα, έστω και άν ταΰτα είναι μεταξύ των όμοιόμορφα. Έδω βλέπει κανείς, έπίσης, είς αΰτην την περιοχήν τό έκτενές πολιτιστικόν οικόδομημα - δημίουργημα ώς νεώτερον, τās δέ άδιεξόδους ώς ύπολείμματα παλαιότερου φαινομένου.

Δύο περαιτέρω ύποθέσεις πρέπει άκόμη να αναφερθοΰν: Ό Schmidt έπίστευεν άλλοτε είς μίαν μονογενετικήν προέλευσιν τής άνθρωπότητος είς τό έσωτερικόν τής Άσίας, έξ ής οί άνθρωποι διεσκορπίσθησαν επί τής γής⁷⁸. Αί έπακολουθήσασαι μεταναστεύσεις έρμηνεύουν τās έγκαταστάσεις τών διαφόρων πολιτιστικών κύκλων' επί τή βάσει αΰτης τής θεωρίας ό Schmidt έπίστευεν, ότι αί φυλαί έξετοπίσθησαν ύπό μεταγενεστέρων έθνικών ομάδων είς σαφώς «όπισθοχωρημένας περιοχάς» και ώς εκ τούτου αΐται πρέπει να είναι πολύ παλαιαί. Η δευτέρα ύπόθεσις είναι εκείνη τής διαρκούς σταθερότητος κυρίως τής θρησκείας δια μέσου τών χιλιετιών. Η ύπόθεσις αΰτη βοηθεί, ώστε εκ τών συγχρόνων φαινομένων να συμπεραίνωμεν έπιδράσεις επί τής προώμου ίστορίας⁷⁹.

γ. Η όνομασία και ή είς ομάδας ταξινόμησις τών πολιτιστικών κύκλων⁸⁰.

Τό άποτέλεσμα τών έρευνών του Schmidt είναι ότι ύφίστανται τέσσαρες μεγάλαί βαθμίδες έξελίξεως τής άνθρωπότητος με ειδικούς πολιτιστικούς κύκλους. Κατωτάτη είναι ή προβαθμίς, ή όποία περιλαμβάνει την παλαιότεραν άνθρωπότητα' οί άνθρωποι τής ομάδος

78. W. Schmidt, *HVR*, 248.

79. Πρβλ. W. Schmidt, *UdG* VI, 470.

80. Πρβλ. W. Schmidt, *UdG* I, 755-766, *HVR*, 231- 235. Περαιτέρω ίδε L. Walk, «Religion. V. Religion der Naturvölker», εν *LThK*¹, VIII, 764 έξ. W. Koppers, «Entwicklung», εν *Religionswissenschaftliches Wörterbuch*, 194. J. Haeckel, «Prof. P. W. Schmidts Bedeutung für die Religionsgeschichte des vorkolumbischen Amerika», εν *Saeculum* 7 (1956), 248' του Αΰτου, «Naturvölker», εν *LThK*², VII, 838. W. Schmidt, *WdK*, 3-11, 53-55. W. E. Mühlmann, «Kulturkreislehre», εν *RGG*, IV³, 115 έξ.

ταύτης ζούν ἐπὶ τῆς οὕτω καλουμένης «*συλλεκτικῆς βαθμίδος*», τουτέστιν οὗτοι δὲν κατεργάζονται ἀκόμη τὴν φύσιν, ἀλλὰ ζούν ἐξ ὅσων οἱ ἄνδρες φονεύουν εἰς τὸ κυνήγιον καὶ ἐξ ὅσων αἱ γυναῖκες συλλέγουν ἐκ τῶν φυτῶν. Κατὰ τὸν Schmidt διακρίνονται ἐδῶ τέσσαρες πολιτιστικοὶ κύκλοι: «1. ὁ ἐξωγαμικὸς - μονογαμικὸς ἢ κεντρικὸς κύκλος» οὗτος περιλαμβάνει τοὺς πυγμαίους λαοὺς τῆς Ἀφρικῆς καὶ Νοτίου Ἀσίας, ἴσως δὲ καὶ τοὺς τῆς Νέας Γουϊνέας καὶ τῶν Ἐβροΐδων. 2. Ὁ ἐξωγαμικὸς - γενεαλογικὸς - τοτεμιστικὸς ἢ νοτιώτερος κύκλος» οὗτος περιλαμβάνει τὰς φυλὰς τῆς νοτιοανατολικῆς Αὐστραλίας (καὶ Τασμανίας) καὶ ἔχει σχέσεις πρὸς τὴν Γῆν τοῦ Πυρὸς εἰς τὴν Νότιον Ἀμερικὴν καὶ τοὺς οὐραγκουτάγκους τῆς Νοτίου Ἀφρικῆς. 3. Ὁ ἐξωγαμικὸς— ὁ ἴσων δικαιωμάτων ἢ ἀρκτικὸς κύκλος» οὗτος περιλαμβάνει λαοὺς τῆς βορείου καὶ βορειοανατολικῆς Ἀσίας καὶ τοὺς Πρωτοεσκιμῶους εἰς Β. Ἀμερικὴν καὶ ἔχει σχέσεις πρὸς τοὺς πληθυσμοὺς τῆς Κεντρικῆς Καλλιφορνίας καὶ τοὺς Πρωτοαλγοκίνους. 4. Ὁ Μπούμεραγκ-πολιτιστικὸς κύκλος» περιλαμβάνει φυλὰς ἐν Αὐστραλίᾳ, αἱ ὁποῖα ἀκολουθοῦν τὸν δεῦτερον πολιτιστικὸν κύκλον, καὶ ἐν Ἀφρικῇ φυλὰς εἰς τὸν ἄνω Νεῖλον καὶ τὴν Ν. Ἀφρικὴν»⁸¹. Ἡ θρησκεία ἀκριβῶς τῶν ἀνθρώπων αὐτῆς τῆς προβαθμίδος συγκεντρώνει τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον κατὰ τὸν Schmidt.

Τὴν προβαθμίδα ἀκολουθεῖ ἡ πρώτη, ἡ ἀρχικὴ βαθμὶς μὲ τοὺς τρεῖς πολιτιστικοὺς κύκλους τῶν πατριαρχικῶν-τοτεμιστικῶν ὑψηλῶν κυνηγῶν, τῶν μητριαρχικῶν γεωργῶν καὶ τῶν πατριαρχικῶν κτηνοτροφικῶν νομάδων. Κατὰ τὴν βαθμίδα ταύτην ὁ ἄνθρωπος ἐπραγματοποίησε τὴν μετάβασιν ἐκ τῆς συλλογῆς (καρπῶν) εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς γῆς, διὸ καὶ ὁ Schmidt τονίζει, ὅτι οἱ τρεῖς τελευταῖοι ἀναφερθέντες πολιτικοὶ κύκλοι εἰς τὰς περισσοτέρας περιπτώσεις δὲν ἐκφράζουν χρονικὴν συνύπαρξιν⁸²· πολὺ περισσότερον αἱ φυλαὶ τῶν πρωτοπολιτισμῶν θὰ εἶχον ἐξελιχθῆ ἑκάστοτε εἰς μίαν ὠρισμένην κατεύθυνσιν. Αἱ ἀκολουθοῦσαι δευτερεύουσαι βαθμίδες προῆλθον ἐκ τῆς ἀναμειξεως τῶν διαφόρων πολιτιστικῶν κύκλων. Κατὰ τὴν τριτογενῆ βαθμίδα συναντᾶται ἡ δημιουργία (ὁ σχηματισμὸς) τῶν παλαιότερων μεγάλων ὑψηλῶν πολιτισμῶν τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Εὐρώπης.

Τέλος, ὑπενθυμίζεται ἀπλῶς ἐνταῦθα ἡ προσπάθεια τοῦ Schmidt ὅπως ἐπιτύχη ἓνα συγχρονισμὸν μεταξὺ τῶν βαθμίδων, τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος προτείνει, καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς Παλαιοντολογίας» περὶ

81. W. Schmidt, *HVR*, 232.

82. W. Schmidt, *HVR*, 233.

τούτου δὲν κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερείας⁸³.

3. Ὁ «Πρωτομονοθεϊσμός» εἰς τὰ πλαίσια τῆς πολιτιστικῆς ἱστορικῆς μεθόδου.

Ἐνεφέρθη ἤδη ὅτι ὁ Schmidt τὸ ἔτος 1911 παρέλαβε τὸ ὑπὸ τοῦ Gräbner προταθὲν σύστημα τοῦ πολιτιστικοῦ κύκλου καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἠκοδόμησεν ὁ ἴδιος περαιτέρω βῆμα πρὸς βῆμα. Τοῦ λοιποῦ διαμορφοῦται ἡ ἰδική του «*via regia*» εἰς τὸ βάθος τῶν αἰώνων, ἐνῶ παραδίδει συγχρόνως μίαν εὐσύνοπτον δομὴν πρὸς διευθέτησιν τῶν τεραστίων καὶ πλουσιωτάτων δεδομένων, τὰ ὅποια θὰ συγκεντρώσῃ. Παρὰ ταῦτα, δὲν ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ἔργου του, ὅτι οὗτος υἰοθετεῖ τόσον προθύμως τὸ σύστημα πολιτιστικοῦ κύκλου, διὰ νὰ ὑπηρετήσῃ κατὰ τρόπον εὐδιάκριτον τὴν ἐπαλήθευσιν καὶ ὑπεράσπισιν μιᾶς προϊστορικῆς πίστεως εἰς ἓνα θεόν. Ἐναντίως, αἱ θρησκευοεθνολογικαὶ κεντρικαὶ θέσεις του ἦσαν ἤδη τὸ ἔτος 1911 προφανεῖς· εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ὁ Schmidt εἶχεν ὀρθῶς ὑπολογίσει· εἰς τὴν τελικὴν σύνθεσιν⁸⁴ τοῦ ἔργου του «*προβάλλει πράγματι ἀνευ περικαλύψεως μόνον ὅ,τι ἐξ ἀρχῆς ἦτο ὁ προκατειλημμένος σκοπός*»⁸⁵. Ὁ ἴδιος ὁ Schmidt εἶχεν ὑπολογίσει τὴν μορφήν ταύτην, ἂν καὶ εἶχεν ἀμυνθῆ ἑναντίον τῆς προστάσιος ἢ τῆς καλύψεως ψευδοεπιστημονικῶν τάσεων. Παρ' ὅλους τοὺς λανθασμένους ὑπολογισμούς του⁸⁶ εἶχεν ἐν μέρει δίκαιον, ὅτι μέχρι τῆς ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου ἔπρεπε πράγματι νὰ παραμείνῃ ἐπ' αὐτοῦ σταθερός.

«Ὁ π. Schmidt εἶναι μαέστρος εἰς τὴν τέχνην· μὲ κουραστικὴν πολυλογίαν λέγει ἐπανελημμένως τὰ ἴδια»⁸⁷, ἀπευθύνων ἔκκλησιν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὴν καρδίαν καὶ τὴν ψυχὴν, ἰδιαίτερος μάλιστα εἰς τὴν τελευταίαν του ἐμπνευσμένην συμβολὴν εἰς τὴν *Historia mundi*⁸⁸.

Παρὰ ταῦτα ὁ καταξιωμένος διανοούμενος ἐκ Groning, ὁ van der Leeuw, δὲν εἶχε λάβει πιθανῶς τὸ θάρρος νὰ ἐξετάσῃ μὲ καθαρότητα ἐπανελημμένως τὰς λεπτὰς ἐρμηνείας καὶ τὰς ἰσχυρογνώμονας συνεπειὰς ἐκ τοῦ πολυπλεύρου πηγαίου ὕλικου τοῦ Schmidt, εἰδ'

83. W. Schmidt, *WdK* 55-60.

84. W. Schmidt, *UdG* VI, 369-508.

85. *Αὐτόθι*.

86. Fr. Bornemann, «P. W. Schmidts Vorlesungen über den Entwicklungsge danken in der ältesten Religion», ἐν *Anthropos*, 49 (1954), 681.

87. G. van der Leeuw, *Phänomenologie der Religion*, Tübingen 1956, 174.

88. W. Schmidt, *VS*, Nr 620.

άλλως θα είχε μεγάλην δυσκολίαν νὰ σημειώσῃ μὲ τρόπον ἡπιώτερον καὶ κομψότερον, ὅτι «τὰς εἰς τὸ ἔργον περιεχομένας ἱστορικὰς σκέψεις θὰ ἠδύνατο νὰ λάβῃ ὁ καθείς μόνος του ἐκ τῶν τίτλων τῶν κεφαλαίων»⁸⁹. Τὰ τεκμήρια ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ van der Leeuw εἶναι ἱκανοποιημένος μὲ τὴν τελευταίαν σύνθεσιν τῆς ἀρχαιοτάτης κοινῆς θρησκείας τῆς ἀνθρωπότητος⁹⁰. Αὐτὴ ἢ συγκεφαλαίωσις, ὅμως, εἶναι ἀναγκαιῶς εἰς τὸ ἔπακρον χειραφετημένη (τ.ἔ. ἀπηλλαγμένη οἰασδήποτε ξένης ἐπιρροῆς) καὶ ἀφήνει νὰ γνωρίσωμεν ἐλάχιστα περὶ τῆς τεραστίας μικροεργασίας, περὶ τῶν ἀδυναμιῶν καὶ περιορισμῶν καὶ περὶ «τῆς πολλαπλότητος τῶν μορφῶν καὶ τῶν διαμορφώσεων»⁹¹, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο εἰς τοὺς διαφόρους λαοὺς καὶ τὰς πολιτισμένας φυλάς. Ὁ Schmidt πρέπει νὰ εἶπῃ εἰς τοὺς κριτικούς του, ὅτι «οὗτοι ὀφείλουσαν νὰ διεξέλθουν τὴν ὅλην ἐνταῦθα ἐξεταζομένην περιοχὴν καὶ νὰ τὴν ἐπανεξετάσουν προσεκτικώτερον»⁹². Εἰς τὴν πρώτην θέσιν ἐνταῦθα ἀνήκει ἡ λεπτομερὴς ἐξέτασις τῶν πηγῶν του καὶ ἡ ἀντιπαράθεσις τῶν πρὸς τὰς νεωτέρας παραστάσεις τῶν ὑπ' ὄψιν θρησκειῶν.

Κατωτέρω θὰ ἔχωμεν τὴν δυνατότητα νὰ διεξέλθωμεν τὴν μοναδικὴν ὁδὸν τῆς ἀντιπαράθεσεως πρὸς τὸν Πρωτομονοθεϊσμόν τοῦ Schmidt. Εἰς τὰ πλαίσια τῆς παρουσίας ἐργασίας δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ παραβλάψωμεν ἀπρεπῶς μίαν ὠλοκληρωμένην παράστασιν τῆς συνολικῆς του σκέψεως. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀκολουθοῦμεν τὴν πεπατημένην, ἐμμένοντες εἰς τὴν οὐσίαν τῶν περιλήψεων τοῦ Schmidt.

89. *Αὐτόθι*.

90. W. Schmidt, *UdG*, VI, 371 ἐξ.

91. *Ἐνθ' ἄνωτ.*, σ. VIII.

92. *Αὐτόθι*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.
Η «ΠΡΩΤΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ»

1. «Ἡ Πρωταποκάλυψις» ὡς ἀρχὴ τῶν ἀποκαλύψεων τοῦ Θεοῦ (1911).

Ἡ ὀρθολογικὴ προέλευσις τῆς περὶ τοῦ Θεοῦ παραστάσεως, τὴν ὁποίαν ἀρχικῶς ὁ Schmidt ἀκολουθῶν τὸν Lang ἐκπροσωπεῖ καὶ μὲ τὴν παρέλευσιν τῶν ἐτῶν ἐστρογγύλευσε, τουτέστι συνεπλήρωσε⁹³, δὲν ἦτο εἰς αὐτὸν ἀρκετὴ καὶ ὀφθαλμοφανής. Δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παραβλέψη τοὺς συνειρμούς μεταξὺ τῶν ἐθνογραφικῶν του δεδομένων καὶ ἐκείνης τῆς πρωταποκαλύψεως, ὡς αὕτη ἐξεπροσωπεῖτο διαφόρως εἰς τὴν ρωμαιοκαθολικὴν Θεολογίαν. Εἷς τινὰ συμβολὴν του εἰς ἓν Ἐγχειρίδιον τῆς Ἀπολογητικῆς⁹⁴ καταγίνεται μὲ τὴν ἐρώτησιν ταύτην.

Κατ' ἀρχὰς Ἐθνολογία καὶ Προϊστορία πρέπει νὰ ἀποδεικνύουν διεξοδικῶς τὴν εἰς αὐτὸν προσφιλή θέσιν, τὸν πλήρως ἀνθρώπινον χαρακτήρα τῆς παλαιᾶς ἀνθρωπότητος. Τὰς μαρτυρίας συνέλεξε κατὰ προτίμησιν ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν Πυγμαίων, τῶν ὁποίων τὸ ἐξελικτικὸν - ἱστορικὸν στάδιον παιδικῆς ἡλικίας εἶχεν ἀποκαλύψει ἐκ φυλογενετικῆς βάσεως εἰς αὐτοτελεῆς ἔργον⁹⁵.

Ἐκ τῶν πολυαριθμῶν παραλλήλων παραδόσεων τῶν κατὰ φύσιν ζῶντων λαῶν πρὸς τὴν βιβλικὴν διήγησιν περὶ Δημιουργίας συνάγεται μετὰ ταῦτα, ὅτι καὶ τὰ πρῶτα κεφάλαια τῆς Γενέσεως θὰ πρέπει νὰ ἀνατρέχουν εἰς τὴν προηγουμένην ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, «ὄχι τόσον μακρὰν ἀπὸ τὸν χρόνον, τὸν ὁποῖον ταῦτα ἐξιστοροῦν»⁹⁶, ἐξ οὗ ἡ διηγηθεῖσα Ἀποκάλυψις ὁμοίως κερδίζει ὑψιστον βαθμὸν ἀξιοπιστίας.

Οὕτε, βεβαίως, ἡ ἀθεμελίωτος ἐρμηνεῖα τῆς Γραφῆς, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησε προκειμένου ἐκ τῶν θεμελίων τοῦ 2ου Κεφαλαίου τοῦ Γενέσεως καὶ ἐξῆς, συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν του, διὰ νὰ

93. Πρβλ. Fr. Bornemann, *ἐνθ' ἀνωτ.*, 675.

94. W. Schmidt, *VS*, Nr 170.

95. W. Schmidt, *VS*, Nr 132.

96. W. Schmidt, *VS*, Nr 170.

άνευρη κυνηγούς και συλλέκτας⁹⁷, ούτε, όμως, ή ένστασις τής θεολογικής πλευράς άπεδείχθησαν ικαναί να τον κλονίσουν. Σχεδόν 20 έτη βραδύτερον συνέλαβε την σύγκρισιν και την επανέλαβεν εκ νέου εις έν συμπεπικνωμένον άρθρον⁹⁸ επί τή βάσει εύρέως διεσκορπισμένου ύλικού.

2. Ο όρος «Πρωταποκάλυψις» εις την ρωμαιοκαθολικην Θεολογίαν.

Έσημειώσαμεν ήδη άνωτέρω, προκειμένου να άποδειχθή ή δυνατότης σωτηριολογίας εις τας άλλας θρησκείας, πώς ενεφανίσθη άπό του 16ου αιώνογ εις τδ όπτικόν πεδίον των Θεολόγων ή παράστασις περι τής Πρωταποκαλύψεωσ. Η περαιτέρω ιστορία του όρου τούτου ώδήγησεν εις μίαν χαρακτηριστικην μέθοδον, ή χρήσις τής όποίας διαφέρει ριζικώς άπό εκείνην του Schmidt. Αντιθέτως πρδς τον όρθολογισμόν τής Διαφωτίσεωσ, ό όποίος άπέδιδε εις ώρισμένασ κατευθύνσεισ τής άνθρωπίνης λογικής την ικανότητα να γνωρίζη τον Θεόν, Γάλλοι θεολόγοι, ώσ ό de Maistre και ό Lammenais (άρχάσ του 19ου αιώνοσ), ίσχυρίζοντο ότι ή λογική (ό νούσ) ήτο πλήρωσ άνίσχυροσ και μάλιστα όλοκληρωτικώς διεφθαρμένη και ώσ εκ τούτου μη δυναμένη να γνωρίση τον Θεόν, άφοϋ ό ίδιοσ ό Θεοσ εις τούσ παναρχαίουσ χρόνουσ μετέδωσεν εις την άνθρωπίνην λογικην την περι αυτόν γνώσιν⁹⁹. Έναντίον τής θεολογικής ταύτης διδασκαλίας έξεφράσθη ή πρώτη Βατικάνειοσ Σύνοδοσ τώ 1870 μετá μεγάλης άποφασιστικότητοσ¹⁰⁰. Ό,τι μέχρι τούδε έχαρακτηρίζετο ώσ Πρωταποκάλυψις, ίσχυεν ώσ πεπλανημένη διδασκαλία, ή όποία έδει να καταπολεμηθή και να καταδικασθή. Όταν παρá ταϋτα την συνέλαβεν ό Schmidt, χωρισ να παρουσιασθή ώσ αίρετικός, τότε έπρεπεν ό όροσ οϋτοσ να διαφοροποιηθή εις άποφασιστικόν βαθμόν άπό εκείνον τον όρον, ό όποίος εκκλησιαστικώς είχε καταδικασθεί: τούτο ήτο ό καθοριστικός ρόλοσ τής άνθρωπίνης λογικής, την όποίαν ό Schmidt οϋδόλωσ έθεώρει ότι διá τής Πρωταποκαλύψεωσ είχεν έξουδετερωθή.

3. Ο όρος «Πρωταποκάλυψις» εις τον W. Schmidt.

Η όλη έντασις περι τον όρον «Πρωταποκάλυψις» καθίσταται όρατή, όταν ό Schmidt διατυπώνη: «Δέν ίσχυρίζομαι ότι οϋδέποτε

97. Πρβλ. επ' αυτού W. Schmidt, *Wege der Kulturen*, XXI, 'Υποσημ. 32.

98. Ένθ' άνωτ., 151-161 = VS, Nr 523.

99. W. Schmidt, *MVR*, 33 έξ.

100. Περι τούτου ιδε την συγκρότησιν τής Συνόδοσ «*Dei Filius*», *Denzinger - Schönmetzer, Enchiridion Symbolorum...*, Nr 3004, 3026.

ὕπῃρξε φυσικὴ Θεολογία, ἀλλ' ὅτι δὲν ὑπῆρξε μία ὅλως ἀμιγῆς φυσικὴ Θεολογία»¹⁰¹. Φυσικὴ Θεολογία, ὅμως, διὰ τὸν Schmidt εἶναι ὅ,τι ὁ ἄνθρωπος κυρίως διὰ τῆς δυνάμεως τῆς λογικῆς του δύναται νὰ γνωρίσῃ περὶ τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο σημαίνει διὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς ὁμολογιακῆς του διδασκαλίας, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ Δημιουργὸς τοῦ σύμπαντος κόσμου. Ἀκριβῶς, εἰς τὸ γεγονός ὅτι εἰς τοὺς πρωίμους κατὰ φύσιν ζῶντας λαοὺς δηλοῦνται χαρακτηριστικῶς ἀνώτερα ὄντα ὡς δημιουργοί, «προβάλλει τὸ ὀρθολογικὸν στοιχεῖον ὄχι πλέον μόνον ἀρνητικῶς, ἀλλὰ εὐκρινῶς καὶ ἰσχυρῶς θετικόν. Καὶ τοῦτο, ἐπειδὴ ἡ ἀναγνώρισις τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τῶν ἀνωτέρων τούτων θεῶν δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰ μὴ ἡ περιεκτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ αἰτιώδους νόμου τῆς ἐπιδράσεως τοῦ λογικοῦ συμπεράσματος ἐπὶ τῆς αἰτίας, ἐπὶ τοῦ μεγάλου γεγονότος τοῦ σύμπαντος κόσμου»¹⁰². Ὁ Schmidt ἐκκινεῖ ἐκ τῆς προσωπικῆς του βεβαιότητος, ὅτι ὁ «πρωτοάνθρωπος» ἦτο ἤδη ἀρκούντως ἄνθρωπος καὶ ὡς τοιοῦτος ἦτο ἰκανὸς διὰ τοιαῦτα διανοητικὰ-πνευματικὰ ἐγχειρήματα. Παρὰ ταῦτα, πιστεύει ὅτι ὁ ἀνθρώπινος κοινὸς νοῦς δὲν ἦτο εἰς θέσιν, ὅπως καταστήσῃ ἀξιόπιστον τὸ ὑποτιθέμενον ὕψος τῆς πρωίμου Θρησκείας. Ὡς ἐκ τούτου ἀποκλείει, ὅτι ὁ Θεὸς ἐν ἀρχῇ ἀπεκαλύφθη εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ὅτι μετέδωκεν εἰς αὐτὸν ὑπερλογικὰ θέματα ἐξερχόμενα τῶν ὀρίων τῆς κοινῆς γνωστικῆς του ἰκανότητος.

«Ἐνταῦθα πρέπει ...ὄχι πολὺ μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἀναζητήσεως ταύτης καὶ τῆς ὀρμῆς τῶν παλαιῶν τούτων ἀνθρώπων νὰ παρενεβλήθη γεγονός τι ὄντως γιγάντειον, τὸ ὁποῖον κατέστη εἰς αὐτοὺς ἐσωτερικώτατον καὶ συγκλονιστικώτατον βίωμα καὶ ἀφεώρα ὅλην τὴν ὑπαρξίν των. ...Αὐτὸ τὸ γεγονός δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἦτο ἐν ἀπλοῦν ὑποκειμενικὸν συμβάν Ὅχι, τοῦτο θὰ πρέπει νὰ ἦτο μία βιαία, πλήρης ἰκανότητος προσωπικότης, ἡ ὁποία ἀντετάθη εἰς αὐτοὺς καὶ ἡ ὁποία ἦτο εἰς θέσιν νὰ αἰχμαλωτίσῃ τὴν διάνοιάν των μὲ λαμπρὰς ἀληθείας, νὰ συνδέσῃ τὴν θέλησίν των μὲ ὑψηλοὺς καὶ πολυτίμους ἠθικοὺς νόμους καὶ νὰ κερδίσῃ τὴν καρδίαν των μετὰ θελκτικῆς ὠραιότητος»¹⁰³.

Ὁ Schmidt εἶναι τῆς γνώμης, ὅτι αὐτὴν τὴν ἐκ πρώτης ὄψεως ἀξιόπιστον πεποίθησίν του περὶ τῆς προελεύσεως τῆς Θρησκείας ἐξ ἑνὸς φυσικοῦ καὶ συγχρόνως ὑπερφυσικοῦ γεγονότος, πρέπει νὰ τὴν ἀποδεχθῇ ὡς δήλωσιν περὶ ἑνὸς ἱστορικοῦ γεγονότος. Θεωρεῖ ἑαυτὸν

101. W. Schmidt, *WdK*, 292.

102. W. Schmidt, *MzG*, 23' περαιτέρω 24, 30, 37, 41 ἐξ., 52 ἐξ., 54, 81.

103. W. Schmidt, *UdG*, VI, 492.

μη ικανόν να έρμηνεύση έπαρκώς τὸ ὑπάρχον πραγματικὸν ὕλικὸν περὶ τῆς πρωτοθησκείας, ἐὰν δὲν θέσῃ ὡς προϋπόθεσιν μίαν πνευματικὴν ἐπίδρασιν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου. Ποῖα γεγονότα, ὅμως, τὸν παρεκίνησαν εἰς τὸ νὰ ἀποκλείσῃ οἰανδήποτε ἄλλην δυνατότητα ἐρμηνείας;

4. Ἀποδείξεις περὶ τῆς πραγματικότητος τῆς Πρωταποκαλύψεως.

Εἰς ἓν σχετικῶς πρώιμον στάδιον τῆς σκέψεώς του, ἴσως τὸ 1911¹⁰⁴ ἂν ἐκτιμῶμεν ὀρθῶς, ὁ Schmidt ἐπίστευεν ὅτι ἡ συμφωνία μεταξὺ τῆς βιβλικῆς περὶ Δημιουργίας διηγήσεως καὶ τῶν ἀντιστοιχῶν διηγήσεων εἰς τοὺς πρωτογόνους λαοὺς ἐπιτρέπεται τότε μόνον νὰ ἐξηγηθῇ, ὅταν κανεὶς ἀποδεχθῇ μίαν κοινὴν πηγὴν· εἰς ἀμφοτέρω τὰ εἶδη τῶν διηγήσεων διεσώθησαν αἱ πρῶται ἀποκαλύψεις τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἔστω καὶ μὲ διάφορον αὐθεντικότητα.

Μὲ τὴν ἐξελισσομένην γνῶσιν του τῶν ἐθνολογικῶν δεδομένων ὁ Schmidt ἐγκατέλειπεν, ὡς φαίνεται, τὸ ἐπιχείρημά του αὐτὸ καὶ προσέβαλε μόλις τὸ 1936 τὴν νέαν του θεωρίαν¹⁰⁵ ἐφωδιασμένην μὲ πλούσιον ὕλικόν. Κατ' αὐτὴν, μία ὑπερφυσικὴ ἀποκάλυψις πρέπει οὐσιαστικῶς νὰ ἐδημιούργησε τὴν ἀρχὴν τῆς Ἱστορίας τῶν Θρησκευμάτων, ὡς τοῦτο συνάγεται ἐκ τῶν ἐξῆς: 1) Οἱ παλαιότεροι λαοὶ προσάγουν ὁμοφώνως τὴν ἀπόδειξιν περὶ τῆς προελεύσεως τῆς Θρησκείας των. Τοῦτο σημαίνει «ὅτι οὗτοι δὲν παρέλαβον ταύτην ἐκ τῆς ἰκανότητος τῆς σκέψεώς των ἢ ἐκ τῆς ἐρεῦνης καὶ τῆς πνευματικῆς των ἀσκήσεως, ἀλλὰ ἐκ τῆς παραδόσεως τῶν πατέρων καὶ τῶν προγόνων των, εἰς πολλὰς δὲ περιπτώσεις, ἂν ὄχι εἰς ὅλας, διὰ τῆς ἀμέσου ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ διδασκαλίας»¹⁰⁶.

2). «Τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ κακοῦ ἐν τῷ κόσμῳ... εἶναι ἐν ἐκ τῶν δυσκολωτέρων, ἂν ὄχι τὸ δυσκολώτατον, τὸ ὁποῖον ἢ ἀνθρωπότης ἀγωνίζεται νὰ ἐπιλύσῃ. Τοῦτο ἐμφανίζεται εἰς ἡμᾶς κατὰ τρόπον ὅλως ἀνερμήνευτον, ὥστε οὐδεὶς ἐξ ὅλων τῶν πρώιμων λαῶν τοῦ πρωτοπολιτισμοῦ ἐπλανήθη εἰς τὸν συλλογισμὸν περὶ τοῦ τόσον αἰνιγματικοῦ τούτου προβλήματος· οὐδεὶς ἀμφιταλαντεύεται εἰς τὴν ὑψίστην περὶ Θεοῦ πίστιν καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν ὁμολογίαν περὶ

104. W. Schmidt, *UAOG*, 573-612· πρβλ. καὶ *WdK*, 151-161.

105. Πρβλ. W. Koppers, «Die Uroffenbarung im Lichte der profanen Forschung. Zum Tode von P. W. Schmidt» ἐν *Hochland* 1954, 380, τοῦ αὐτοῦ, «Professor Pater Wilhelm Schmidt S.V.D.†. Eine Würdigung seines Lebenswerkes», ἐν *Anthropos* 51 (1956), 70 καὶ W. Schmidt, *UdG*, VS, σ. IX.

106. W. Schmidt, *UdG*, VI, 473 πρβλ. καὶ *WdK*, 290.

τῆς συνολικῆς μεγαλειότητος καὶ τῆς ἠθικῆς ἀληθείας τοῦ ὑψίστου ὄντος»¹⁰⁷.

3). «Ἐδῶ εἶναι... ἡ δυνατὴ καὶ περιεκτικὴ ἀξία, τὴν ὁποῖαν ἔχει ἡ περὶ δημιουργίας πίστις εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην θρησκείαν, ἐνῶ αὕτη βραδύτερον, π.χ. εἰς θρησκείας λαῶν μὲ ἀνώτερον ἐξωτερικὸν πολιτισμὸν καὶ φιλοσοφίαν, κατενοήθη μὲ πολλαπλὴν διστακτικότητα, μὲ ἀμφιταλαντεύσεις καὶ ἀσάφειαν ἢ ἐγένετο οὐδόλως κατανοητή... Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν καθαρῶς φυσικὴν προέλευσιν θὰ ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἀνεύρη κανεῖς εἰς ἐκείνην τὴν ἀρχαιοτάτην θρησκείαν ψηλαφητάς, ἀβεβαίας προσπαθείας ἀνεπαρκoῦς ἀντιλήψεως»¹⁰⁸.

5. Ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις τῆς Ἱστορίας τῶν Θρησκευμάτων.

Παρὰ τὴν ὑπερφυσικὴν προέλευσιν τῆς Θρησκείας, ἡ ἱστορία αὐτῆς γέμει στοιχείων ἐξαχρειώσεως καὶ διαφθορᾶς. Ἐν ἀρχῇ ὑπάρχει μία εἰκὼν περὶ Θεοῦ «περιβαλλομένη καὶ διαφωτιζομένη ἐκ φατεινῆς διανοητικότητος καὶ μάλιστα διαθερμαίνεται αὕτη ὑπὸ ἐντόνου ἐσωτερικοῦ συναίσθηματος»¹⁰⁹. Τὸ συναίσθημα τοῦτο εἶναι χαροποιόν, μαγευτικόν. Βραδύτερον ἀναδύονται «οἱ σκοτεινοί, συγκεχυμένοι, τρομεροὶ παραλογισμοὶ ἐκ βάθους τῆς ὑπὸ ἀμαρτίας ἡμαυρωμένης καὶ συγκεχυμένης ψυχῆς»¹¹⁰. Ἀπόδειξιν διὰ τὴν ὀρθότητα τῆς θεωρίας του βλέπει ὁ Schmidt, μεταξὺ τῶν ἄλλων, εἰς τὴν γνωστὴν ὁμιλίαν τοῦ Λουθήρου εἰς τὴν Ἑξοδον, κεφ. 20, τὴν ὁποῖαν μνημονεύει καὶ ὁ R. Otto, τὴν ἐρμηνεύει, ὅμως, πολὺ διαφορετικῶς. Παρὰ ταῦτα, ὁ Schmidt δεικνύει ἐνταῦθα μόνον τὸν βαθμὸν ἐξαρτήσεώς του ἐκ τῆς παραδοσιακῆς καθολικῆς εἰκόνας περὶ τοῦ Λουθήρου τῶν Grisar καὶ Denifle, ἡ ὁποία ἴσεται σαφῶς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ κειμένου¹¹¹.

(Συνεχίζεται)

107. W. Schmidt, *UdG*, VI, 483 πρβλ. καὶ *WdK*, 290, W. Koppers, «Entwicklung», ἐν *Religionswissenschaftliches Wörterbuch*, 194· W. Schmidt, *MzG*, 56.

108. W. Schmidt, *UdG*, VI, 488.

109. W. Schmidt, *MzG*, 52.

110. W. Schmidt, *MzG*, 52 πρβλ. καὶ *WdK*, 287 ἐξ.

111. Ἡ ὁμιλία τοῦ Λουθήρου ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ R. Otto, *Das Heilige*, 121 ἐξ.